

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut

Ants Siim

Sakslaste küüditamine Tšehhoslovakiast Teise maailmasõja järel

Bakalaureusetöö

Juhendaja professor Eero Medijainen

Tartu 2014

Sisukord

Sissejuhatus	2
1. Teise maailmasõja järgsete sakslaste küüditamiste kontekst	7
1.1. Poola	8
1.2. Ungari	10
2. Sakslaste küüditamine Tšehhoslovakkias	15
2.1. Üldine ülevaade Tšehhoslovakkia sakslaste küüditamisest.....	15
2.2. 1919-1938: sakslaste küüditamise idee kujunemine Tšehhoslovakkias.....	17
2.3. Müncheneri leping ja selle mõjud.....	19
2.4. Edvard Beneš.....	22
2.5. Tšehhoslovakkia eksiilvalitsuse tegevus	25
2.5.1. Eksiilvalitsus ja liitlased.....	25
2.5.2. Eksiilvalitsuse suhted sudeedisakslaste esindajatega.....	29
3. Sakslaste küüditamised rahvusvahelise õiguse kontekstis	34
3.1. Küüditamise kui rahvusvähemuste probleemi lahendamise instrumendi jõudmine praktikasse 20. sajandi Euroopas	34
3.2. Potsdami konverents ja küüditamiste õiguslik külg	36
Kokkuvõte	41
Summary	46
Kasutatud kirjandus	48
Lisad	51

Sissejuhatus

Käesolevas bakalaureusetöös uuritakse sakslaste sunnitud ümberasustamist Tšehhoslovakkias, milleks anti ametlik luba Potsdami konverentsil 1945. aasta suvel. Töö otsib vastust küsimusele, kas ja mil määral on võimalik Tšehhoslovakkia presidendi Edvard Beneši ja liitlaste (Suurbritannia, Ameerika Ühendriigid, Nõukogude Liit) omavahelisele suhtlusele tuginedes välja arendatud ja ellu viidud sakslaste küüditamisele leida rahvusvahelise õiguse seisukohast põhjendust nii toonases kui ka tänapäevases kontekstis.

Ühtlasi on töö eesmärgiks anda hinnang ajavahemikus 1945-1948 Tšehhoslovakkias Saksamaale toimunud ümberasustamistele, lähtudes rahvusvahelisest õigusest ja eetilistest tõekspidamistest. Keskendutakse Teise maailmasõja ajal Londonis tegutsenud Tšehhoslovakkia eksiilvalitsuse tegevusele nn „sudeedisakslaste küsimuse lahendamisel“ ning uuritakse tegureid, mis viisid pikemas perspektiivis liitlaste antud vaikivale heakskiidule Potsdamis.

Teiseks uurimisteenaks, mis hargnes eelmises lõigus mainitud küsimustele vastuseid otsides, on ajaloolised põhjused ja tingimused, mis sakslaste küüditamiseni viisid (peatükk 2.2.). Uuritakse sakslaste ja tšehhide omavahelisi suhteid enne Teist maailmasõda ning motiive, mis võisid kallutada liitlasi Edvard Beneši soovidele vastu tulema, sh Müncheni lepingut ja selle mõjusid (peatükk 2.3.).

Viimases peatükis analüüsitakse küüditamisega seotud otsuseid ja nende tagajärgi rahvusvahelise õiguse kontekstis, lähtudes tänapäevastest rahvusvaheliselt heaks kiidetud õigusnormidest. Selle teema puhul on uurimisküsimusteks: 1) millisel määral oli küüditamine rahvusvahelise õiguse seisukohalt õigustatud, ja 2) milliste õigusnormide ja rahvusvaheliste lepingutega mindi vastuollu.

Tšehhoslovakkia eksiilvalitsuse tegevust käsitlevas peatükis (2.5.) pööratakse tähelepanu liitlaste suhtumise muutumisele küüditamisesse kui „vähemusrahvuste probleemi lahendusse“ Teise maailmasõja jooksul. Sealjuures püütakse välja selgitada, millisel määral võis liitlaste otsustes rolli mängida Beneši ja Tšehhoslovakkia eksiilvalitsuse lobitöö. Käsitlemist leiavad erinevate osapoolte motiivid ja huvid sakslaste küüditamise küsimuses.

Alapeatükis 2.5.2. analüüsitakse Tšehhoslovakkia eksiilvalitsuse suhteid eksiilis elavate sudeedisakslaste esindajatega, milles kesksel kohal olid Wenzel Jakchs, sudeedisakslasest sotsiaaldemokraat, kes vastandus eksiilvalitsuse poliitikale sakslaste küüditamise osas, ja Edvard Beneš. Eksiilvalitsuse tegevusest ülevaate saamiseks on kasutatud peamiselt Beneši 1954. aastal ilmunud memuaare „*Memoirs Of Dr Eduard Beneš: From Munich To New War And New Victory*“¹ ning Beneši ja Jakchsi kirjavahetust, mis avaldati raamatuna 1973. aastal Lääne-Saksa ajaloolase Friedrich Prinzi eestvedamisel².

Lisaks Tšehhoslovakkiale küüditati samadel õiguslikel alustel sakslasi Poolast ja Ungarist ning mitmelt poolt mujaltki. Poolale ja Ungarile on pühendatud eraldi alapeatükid (1.1. ja 1.2.), mis on töösse kaasatud, võimaldamaks teemat võrdlev-ajaloolisele meetodile tuginedes lahti mõtestada. Lisaks aitavad need avada küüditamiste laiemat konteksti. Ungarist küüditati küll suurusjärgu võrra vähem sakslasi kui Poolast ja Tšehhoslovakkias, aga kuna Ungari küüditamised on tihedalt seostatavad ka Tšehhoslovakkia omadega, otsustas autor lisada töösse eraldi alapeatüki Ungarist.

Käesolevas töös käsitletavatel teemadel ei ole eesti keeles teaduslikke artikleid ega muid teadustöid ilmunud, seega võib pidada töö üheks väärtuseks teema eestikeelset kokkuvõtmist ning analüüsimist. Eesti 20. sajandi keskpaiga ajalugu arvestades on mõistetamatu, miks sakslaste küüditamise teema on pälvinud Eesti ajaloolaste seas vähe tähelepanu. Tuleb tõdeda, et Eesti territooriumil 1941. ja 1949. aastal toimunud küüditamiste motiivid erinesid küüditamistest Tšehhoslovakkias, kus esiplaanil oli homogeense rahvusriigi loomine, Nõukogude Eestis oli esiplaanil pigem “klassilise homogeensuse” saavutamine. Samas olid inimõiguste seisukohalt rikkumised sarnased ning selles kontekstis oleks teemad uuritavad paralleelselt ja teineteist täiendavalt.

Historiograafia seisukohalt tuleb ära märkida, et vahetult pärast küüditamiste toimumist 40ndate teisel poolel ei leidnud aset eriti aktiivset ajaloolaste vahelist debatti, tõenäoliselt oli üheks põhjuseks käimasolev Külma sõda, mis põhjustas ideoloogilist polariseeritust. Hoolimata sellest ei olnud tegu tabuteemaga, ainuüksi Lääne-Saksamaal avaldati Külma sõja perioodil rohkelt sakslaste küüditamise problemaatikat käsitlevat kirjandust (80ndate lõpuks oli välja antud umbes 5000 raamatut teemadel „Flucht“ - pagendamine ja „Vertreibung“ -

¹Beneš, E, „*Memoirs Of Dr Eduard Beneš: From Munich To New War And New Victory*“, 1954 (tõlkis Lias, G), Cambridge

²Toim. Prinz, F, „*Wenzel Jaksch-Edvard Beneš: Briefe und Dokumente aus dem Londoner Exil 1939-1943*“, 1973, Köln: Verlag Wissenschaft und Politik

küüditamine³). Teema leidis rohket kajastamist ka ilukirjanduses ning seda rahvuslike eripäradega: 1989. aasta eel kaldus Tšehhi kirjandus süvenema natside kuritegudesse ning vältis küüditatute teemat, samas käsitles Lääne-Saksa kirjandus pigem sakslaste kannatusi ning vältis natside kuritegudest rääkimist. Viimasel paaril aastakümnel on teemaga seotud diskursused mitmekesistunud. Näiteks ilmub palju küüditamiste teemaga süvitsi tegelevat ilukirjandust, välja on antud ka mõned teemakohased lasteraamatud.⁴ Isegi Nobeli preemia laureaat Günter Grass on teemat käsitletud oma romaanis „Vähikäigul“ („Im Krebsgang“, ilmunud 2002. aastal). Eesti keeles ilmus möödunud aastal ka Thomas Hettche novell „Kooljamägi“, mis käsitleb sudeedisakslaste süüküsimust põlvkondadeülelalt.⁵ Spetsiaalselt sudeedisakslaste küüditamist ja küüditatute saatust kajastab romaanis „Die Unvollendeten“ Georg Büchneri kirjandusauhinna laureaat Reinhard Jirgl.

Lääne-Saksamaal loodi 1949. aastal pagendatute probleemidega tegelev ministeerium (*Bundesministerium für Vertriebene*). Ministeeriumi üheks peamiseks eesmärgiks oli ümberasustatute integreerimine Saksamaa Liitvabariigi ühiskonda, sest enne 50ndate keskpaika oli põlisasukate ja pagulaste elatustaseme erinevus suur.⁶ Käesoleva töö teemast lähtuvalt on oluline märkida, et mainitud ministeerium finantseeris ka suurt ajaloo uurimise projekti, mille eesmärgiks oli uurida ja koguda andmeid sakslastele Ida-Euroopas osaks langenud katsumuste kohta („Ostdokumentation“). Selle projekti ainuke eesmärk ei olnud nõ ajaloolise töö väljaselgitamine. Steffen Prauser ja Arfon Rees on väitnud, et Saksamaa Liitvabariigi valitsus kogus selle raames materjale suure üldise rahukonverentsi jaoks, mida II maailmasõja järel teatavasti ei toimunud. Lisaks anti projekti raames välja hulgaliselt brošüüre ja raamatuid antud teemal.⁷

60ndate keskpaigaks oli lääne-sakslaste suhtumine Teise maailmasõja järgsesse pagendamisse teataval määral muutunud. 1963-1965 toimusid nn Auschwitzis protsessid, mis näitasid sakslastele natside kuritegude koledusi ning see varjutas küüditamisi (nn 1968. aasta generatsioon väitis, et nende isad ei peaks kurtma enda sõjaaegse ja -järgse viletsuse pärast). Lisaks soojendas Willy Brandti „idapoliitika“ Lääne-Saksamaa suhteid kommunistliku Ida-

³ Frank, M. „*Expelling The Germans: British Opinion and Post-1945 Population Transfer In Context*“, 2008, Oxford University Press, lk 3

⁴ Toim. Cohen-Pfister L, Wienroeder-Skinner D, „*Victims and Perpetrators, 1933-1945: (re)presenting the Past in Post-Unification Culture*“, Göttingen: Hubert & Co. GmbH & Co. KG, 2006, lk 228

⁵ Hettche, T, „Kooljamägi“, Akadeemia, nr 5, 2013, lk 799-809

⁶ Ther, P, „*The Integration of Expellees in Germany and Poland after World War II: A Historical Reassessment*“, Slavic Review, vol 55, nr 4, 1996, lk 779-781

⁷ de Zayas, A. M, „*The Legality of Mass Population Transfers: The German Experience 1945-48*“, East European Quarterly, vol 12, nr 1, 2, 1978, lk 10

Euroopaga ning aitas kaasa pagulaste teema „anakronismiks“ muutumisele.⁸ Samas, nagu eelnevalt mainitud, pääses küüditatute teema pärast idabloki kokkuvarisemist ja Saksamaade taasühinemist taas esile.

1989. aasta Sametrevolutsioonile järgnenud perioodil avaldatud sudeedisakslaste küüditamisteemaliste kirjutiste rohkuse üheks põhjuseks võis olla 1990. aastal Saksa-Tšehhi ajaloolaste komitee loomine, mida juhtisid nende kahe maa välisministeeriumid. Komitee seadis eesmärgiks kehtivate Külma sõja ajal tekkinud stereotüüpide ümberlükkamise läbi kahe maa ajaloo ühise uurimise. Komitee tegevuse tulemusena ilmusid mitmed teemat ajaloooteaduslikult käsitlevad teosed ja artiklid, näiteks Jörg K Hoenschi, Detlef Brandesi, Jíří Pešeki ja paljude teiste Tšehhi ja Saksa ajaloolaste sulest.⁹

Pärast Nõukogude Liidu ja idabloki lagunemist on Teise maailmasõja järgseid küüditamisi eriti palju uurinud Kesk-Euroopa ajaloolased ning on aset leidnud ka aktiivsem arutelu ja debateerimine erinevaid seisukohti pooldavate ajaloolaste vahel. Käesoleval sajandil on ilmunud rohkelt mälestusi, memuaare ja muud teemakohast kirjandust, mida ei saa arvestamata jätta kaasaegsete käsitluste kirjutamisel.¹⁰

Õiguslikust küljest lisasid sudeedisakslaste küüditamise teemale aktuaalsust 90ndatel toimunud Balkani sõjad ning Rwanda genotsiid, mis juhtisid taas tähelepanu rahvuse pinnalt tekkinud inimsusevastastele kuritegudele, elik uuriti meetmeid, mida ajaloo jooksul (ennekõike 20. sajandil) tarvitati etniliselt homogeense rahvusriigi ideaali saavutamiseks.¹¹¹²

Rahvusvahelise õiguse seisukohalt on teema huvi pakkunud mitmele anglo-ameerika taustaga ajaloolasele, näiteks liitlaste käitumist õigustanud Elizabeth Wiskemannile, kelle käsitlus pälvis 50ndatel aastatel küüditatute organisatsioonide ja Briti avaliku arvamuse hukkamõistu, ja liitlaste suhtes kriitilisele Alfred de Zayasile, kes on 70ndate teisest poolest alates üks mõjukamaid ja viidatumaid autoreid sakslaste küüditamiste teemadel, olles siiski pälvinud tänapäevastelt autoritelt ka kriitikat.¹³ Olulisematest autoritest, kes on kaasajal küüditamiste teemadel kirjutanud, väärivad väga paljude seas äramärkimist eelpool mainitud saksa

⁸ Toim. Prauser, S, Rees, A, „*The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*“, EUI (European University Institute, Florence, Working Paper), 2004

⁹ Gulyás, L, „*Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948*“, 2007, Toronto-Buffalo: Corvinus Publishing, lk 334

¹⁰ Brandes, D. „*Der Weg Zur Vertreibung 1938-1945: Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*“, 2005, München: R. Oldenbourg Verlag, lk 2-3

¹¹ Preece, J. J, „*Ethnic Cleansing as an Instrument of Nation-State Creation: Changing State Practices and Evolving Legal Norms*“, Human Rights Quarterly, vol 20, nr 4, 1998, lk 818-819

¹² Frank, „*Expelling The Germans: British Opinion and Post-1945 Population Transfer In Context*“, 2008, lk 5

¹³ Samas, lk 7

ajaloolane Detlef Brandes (tema põhjalikku sakslaste küüditamiste käsitlust on ka käesolevas töös kasutatud¹⁴) ning küüditamisi kui „etnilisi puhastusi“ (*ethnic cleansing*) uurivad ajaloolased Gregor Thum, Philipp Ther, Timothy William Waters ja Jennifer Jackson Preece.

Pärast Esimest maailmasõda sai „etnilisest puhastusest“ oluline riigiloomes element, aga sellist mõistet siis veel ei kasutatud. 20. sajandi esimesel poolel leidis laialdast kasutust mõiste „elanikkonna ümberpaigutamine“ („*population transfer*“ - mõiste kasutuselevõtjaks peetakse šveitsi etnoloogi George Montandoni 1915. aastal¹⁵). Alates 90ndatest leiab teaduskirjanduses laialdast kasutamist siiski mõiste „etniline puhastus“, mille laia kasutust seostatakse 90. aastate Balkani sõdadega; „populatsiooni ümberpaigutamist“ on peetud eufemistlikuks väljendiks, mis ei võta arvesse paljude küüditamiste etnilisi ja sunduslikke aspekte.¹⁶

Mõiste „sunduslik rahvastiku ümberpaigutamine“ (*forced population transfer*) on rohkelt kasutust leidnud, samas käesoleva töö kontekstis ei ole see päris täpne, näiteks etnilisel alusel toimunud küüditamiste kirjeldamisel. „Etniline puhastus“ on samas laiem mõiste, mis hõlmab enda alla lisaks küüditamisele ka paljusid teisi rahvuriigi organiseerimise meetmeid.¹⁷ Eelpool mainitu tõttu kasutatakse käesolevas töös peamiselt väljendit „sakslaste küüditamine Tšehhoslovakiast“, kuna see viitab sakslaste ümberpaigutamiste sunduslikkusele ning seotusele rahvuse ja kindla geograafilise piirkonnaga.

¹⁴ Brandes, „*Der Weg Zur Vertreibung 1938-1945: Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*“, 2005

¹⁵ Frank, „*Expelling The Germans: British Opinion and Post-1945 Population Transfer In Context*“, 2008, lk 10, lk 16

¹⁶ Holder, R. W., „*Dictionary of Euphemisms*“, 2008, Oxford University Press, lk 304

¹⁷ Preece, „*Ethnic Cleansing as an Instrument of Nation-State Creation: Changing State Practices and Evolving Legal Norms*“, 1998, lk 817-818

1. Teise maailmasõja järgsete sakslaste küüditamiste kontekst

20. sajandil on toimunud mitmeid rahvusest lähtunud inimeste massilisi küüditamisi. Nende eesmärgid on olnud reeglina seotud rahvusriikide sisemise stabiilsuse loomise või säilitamisega. Küüditamised on olnud ka abiks riikidevahelistes kokkulepetes sätestatud piiride kindlustamisel vältimaks potentsiaalseid hilisemaid nõudeid piiride revideerimisele. Aastaid 1939-1949 on nimetatud ka mustaks dekaadiks migratsioonialoos, Teise maailmasõja ajal ja sellele järgnenud neljal aastal on migratsioonialoolaste Proudfooti ja Schechtmani arvutuste kohaselt sunniviisiliselt elukohta pidanud vahetama ca 80 miljonit inimest.¹⁸

Ajavahemikus 1944-1948 deporteeriti Euroopa idaosas elanud sakslased, kes elasid Tšehhoslovakkias, Sileesias, Ida-Preisimaal, Pommeris, Ungaris ja mujal, läände – põhiliselt liitlaste okupatsioonitsoonidesse Saksamaal ja Austrias (vt kaarti Lisa 2). Küüditatute arvuks on pakutud kuni 16 miljonit, kuigi tõenäoliselt on see arv veidi väiksem. Küüditatud pidid üle elama ränki kannatusi. Ameerika Ühendriikide ajaloolane De Zayas, kes on uurinud küüditamiste õiguslikku külge, on pidanud tõenäoliseks, et Ida-Euroopa saksa rahvastiku sunnitud ümberpaiknemise tagajärjel võis hukkuda ca 2 miljonit inimest.¹⁹ See arv on tõenäoliselt veidi ülepaistatud, aga suurusjärk võib olla sarnane.

1946. aastaks oli Saksamaa elanikkond ida poolt Elbet kahanenud ~17 miljoni inimese võrra võrreldes sõjaeelse ajaga. Võrreldes 1939. aastaga oli Teise maailmasõja lõpuks küüditamise alla läinud alade saksa elanikkonnast sõja jooksul surma saanud ca 1/5.²⁰ Tomasz Kamusella on leidnud, et ajavahemikus 1944-48 pidi Ida-Euroopas sunnitult elukohta vahetama kuni 31 miljonit inimest (sinna hulka on arvatud lisaks sakslastele ka teisi Ida-Euroopa rahvaid).²¹ Ülekaalukalt suurim hulk inimesi pidid lahkuma II maailmasõja järel Poola ja Tšehhoslovakkia territooriumilt.

1949. aastal moodustasid pagulased 24,2% Ida-Saksamaa elanikkonnast, Lääne-Saksamaa elanikkonnast moodustasid nad 1950. aastal u 17%! Pagulaste arvu kindel määratlemine on keeruline, sest Saksamaa ja väljasaatnud riigid on esitanud erinevaid arve, aga üldiselt võib

¹⁸ Stola, D, „*Forced Migrations in Central European History*“, International Migration Review, vol. 26, nr 2, Special Issue: The New Europe and International Migration, 1992, lk 324

¹⁹ de Zayas, „*The Legality of Mass Population Transfers: The German Experience 1945-48*“, 1978, lk 7-11

²⁰ de Zayas, A. M, „*Anmerkungen zur Vertreibung: der Deutschen aus dem Osten*“, 1986, Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer GmbH, lk 215

²¹ Toim. Prauser, Rees, „*The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*“, 2004, lk 22

väita, et eelnevates lõikudes esitatud arvud on õigetes suurusjärgudes ja Teise maailmasõja järgsed sunduslikud ümberasustamised sundisid oma kodudest lahkuma *ca* 15 miljonil sakslast.²² Need arvud olid selgelt suuremad kui Potsdamis planeeriti.

Hoolimata küüditatute rohkest arvust suudeti nad suhteliselt edukalt integreerida end taas üles ehitavate Saksamaade majandusse. Oma minevikku nad siiski lihtsalt ei unustatud: 1953. aasta SFV riigipäeva valimistel sai ümberasustatute partei *Bund der Heimvertriebenen und Entrechteten* (Pagulaste ja õigustest ilma jäetute liit) alliansis *Deutsche Partei*'ga 9,2 protsenti valijate häältest.²³

1.1. Poola

Tänapäeva Poola aladele asus saksakeelne elanikkond elama tõenäoliselt enne 12. sajandit, sellest ajast kuni 20. sajandi keskpaigani elasid sakslased neil mail külge külje kõrval poolakatega.²⁴ Poola rahvusriik, mis asus endistel Austria-Ungari, Vene ja Saksa impeeriumite aladel, loodi 1918. aastal. Vahetult pärast riigi loomist käis vaidlus Poola liidrite Józef Piłsudski ja Roman Dmowski toetajate vahel. Piłsudski toetas föderaalset mitmerahvuselist Poolat, Dmowski leidis aga juba siis, et Poola peaks vabanema oma rahvusvähemustest ja looma etniliselt homogeense rahvusriigi (sõdadevahelisel ajal oli u 1/3 Poola elanikkonnast mitte-poola päritolu). Pärast Piłsudski surma 1935. aastal kasvas Dmowski toetajate mõju Poolas ning välismaist päritolu elanikkond võõrandus üha enam Poola riigist.²⁵ Teine maailmasõda lõhestas Poola ühiskonda veelgi, seda nii etnilistel kui maailmavaatelistel alustel: poolakad *versus* sakslased ja venelased, kommunistid *versus* anti-kommunistid jne.

Teise maailmasõja järel sai Poola kompensatsiooniks kaotatud idaalade eest endale peaaegu kõik saksa idaalad (*Deutsche Ostgebiete*), va Königsberg, mille võttis endale Nõukogude Liit. Poola-Saksa piiriks sai Oder-Neisse liin. See oli suurim Teise maailmasõja järgne piiride muutmine Kesk-Euroopas. Isegi Poola enda ajaloolane ja uurija Tomasz Kamusella on väitnud, et selline piiride muutmine ning Saksamaa „sandistamine“ oli vastuolus rahvusvahelise õigusega. Nn Saksa idaalade staatus tulnuks otsustada rahukonverentsil, mida

²² Ther, „*The Integration of Expellees in Germany and Poland after World War II: A Historical Reassessment*“, 1996, lk 779-780

²³ Toim. Prauser, Rees, „*The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*“, 2004, lk 5

²⁴ „Küüditamisevastase keskuse“ (*Zentrum gegen Vertreibung*) kodulehekülge (<http://www.z-g-v.de/english/aktuelles/?id=60> külastatud 2. mai 2014)

²⁵ Toim. Prauser, Rees, „*The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*“, 2004, lk 25

Teise maailmasõja järel ei toimunud. Poola-Saksa piirileping sõlmiti alles 1990. aastal ja sellega said need alad ka *de jure* Poola osaks.²⁶ Võib oletada, et liikuma panevaks asjaoluks oli sel puhul Stalini soov liita Poola idaalad ja Poolale leiti „kompensatsioon“.

Kamusella on välja toonud kuus põhjust, miks sõjajärgne Poola pidas vajalikuks sakslaste küüditamist: 1) võimaldamaks saadud Saksa idaalade täielikku integreerimist Poola riiki; 2) kompenseerimaks alasid Curzoni liinist idas, mis kaotati Nõukogude Liidule; 3) rahuldamiseks poolakate saksavastast meelsust ning suunamiseks poola rahvuslaste viha ka nõukogudelastelt ära; 4) tegemaks Nõukogude Liidu Poola piiride garandiks, et seeläbi vältida sakslaste potentsiaalseid nõudeid piiride muutmiseks; 5) tõestamiseks Saksa idaalade „ürg-poolapärasust“, sest kui sakslasi polnud, ei saanud ju alad enam „saksapärased“ olla; 6) tegemaks ruumi poolakatele, kes pidid lahkuma Nõukogude Liidule läinud idaaladelt ning ka neile, kellel oli mujal Poolas hakkamasaamisega raskusi.²⁷

Juba enne Potsdami konverentsi toimunud nn metsikute küüditamiste perioodi võib mõista kehtiva Genfi konventsiooni rikkumisena, sest Saksa idaalad olid siis *de jure* Nõukogude okupatsiooni all, mis tähendas, et Moskva oleks pidanud kaitsma sealseid elanikke küüditamiste eest. Küüditamistel puudus seaduslik alus ning ümberasustamised toimusid kaootiliselt.²⁸

Potsdami konverentsi järel, aastatel 1946-1948, deporteeriti endistelt Saksa idaaladelt, mis pidid Poola omaks saama, vastavalt juba Jaltas tehtud liitlaste otsustele, ligikaudu 3,325 miljonit sakslast. Küüditamiste haldamine oli Poolas problemaatiline, sest Kesk- ja Ida-Poola probleemidega tegeles otseselt Poola valitsus, aga Saksamaalt saadud alade haldamiseks oli loodud Tagasisaadud alade ministeerium. Idablokis räägiti küüditatutest kui „ümberasunutest“ ja Saksa idaaladest kui „tagasisaadud territooriumitest“²⁹, lisaks viibis Poolas rohkearvuline punaarmee. Probleemne oli ka küüditamisele kuuluvate isikute väljaselgitamine. Keeruline oli selgitada, kes on sakslane, kes mitte?. Kõik need asjaolud muutsid Poola võimudele küüditamise koordineerimise raskeks. Sarnased probleemid olid tugevalt esil ka Tšehhoslovakkias, kus aga kohalik initsiatiiv oli üldiselt tugevam.

²⁶ Toim. Prauser, Rees, „*The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*“, 2004, lk 24

²⁷ Samas, lk 26

²⁸ de Zayas, „*The Legality of Mass Population Transfers: The German Experience 1945-48*“, 1978, lk 2

²⁹ Ther, „*The Integration of Expellees in Germany and Poland after World War II: A Historical Reassessment*“, 1996, lk 784

Poola riik oli huvitatud, et saadud aladele jääksid elama nn autohtoonid (algasukad), kelleks olid kašuubid, slovintsid ja masuurid: natsid olid neile küll Saksa riigi kodakondsuse andnud, aga poolakate jaoks oli tähtis, et nad püsiksid Poolas ja seeläbi kinnitaksid saadud alade Poolale kuulumise õiguspärasust. 1946. aasta rahvaloendus oli ainus kommunistliku Poola ajaloos, kus oli küsimus rahvuse kohta. Selle loenduse andmete põhjal koostasid Poola võimud ka küüditamisele määratute nimekirju. Huvitav on ka tõik, et autohtoonidel oli sisuliselt keelatud enda kui sakslase arvelevõtmine.³⁰

Enne lõplikku väljasaatmist koguti Poolas küüditamisele määratud sakslased laagritesse ja getodesse (sarnaselt Tšehhoslovakkia), tihti leidsid kasutust ka julmade tingimustega natside okupatsiooni ajast pärinenud kontsentratsioonilaagrid. Tingimused neis olid halvad ning suremus suur. Samal ajal andis Poola valitsus pikkamisi välja seaduseid, mis löid legaalse baasi sakslaste varade konfiskeerimiseks, nende küüditamiseks, ning kinnitasid, et saadud alad peavad kuuluma ühtse unitaarse administreerimise alla muu Poolaga. Seega tehti seaduslikuks sõjajärelsetel Poola aladel elanud sakslaste vara konfiskeerimine ning eemaldamine Poola ühiskonnast. Potsdami eelsetel „metsikutel“ küüditamistel ja järgnenud „legaalsetel“ küüditamistel (1945-48) deporteeriti endistelt Saksa idaaladelt Saksamaale ligikaudu 11 miljonit inimest, sealjuures eirati küüditamiste algfaasis Potsdamis mainitud „inimliku ja korrapärase“ ümberasustamise nõuet.³¹

1.2. Ungari

Ungari sakslasi tuntakse ka (Doonau) švaabide nime all. Esimesele maailmasõjale eelnenud ajal jõudis Ungarisse kolm suuremat sakslaste migratsioonilainet: esimene ja teine leidsid aset 11. ja 13. sajandil. Kahe esimese lainega saabunutest said peamiselt linnakodanikud ning nende kogukonnad olid sajandeid eristaatuse ja autonoomiaga. Kolmas ja suurim sakslaste sisserände laine Ungarisse sai teoks seoses Habsburgide Austria impeeriumi migratsioonipoliitikaga alates 17. sajandi lõpust: väheasustatud peamiselt agraarsetele aladele, mis olid võidetud tagasi Ottomanide impeeriumi käest, pandi elama saksa keele kõnelejaid. Selle tulemusena elas nn Karpaatia basseinis (umbkaudu tänapäeva Ungari, lisaks ka osa

³⁰ Toim. Prauser, Rees, „*The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*“, 2004, lk 24-25

³¹ de Zayas, „*The Legality of Mass Population Transfers: The German Experience 1945-48*“, 1976, lk 147-149

Rumeeniast, Serbiast ja Slovakkias) enne I maailmasõda ligikaudu 2 miljonit sakslast. Trianoni lepingu järgi jäid Ungari piiridesse elama u 450 000 sakslast.³²

Võrreldes Tšehhoslovakkia ja Poolaga oli Ungaris sakslaste arv väiksem, seega langes neid ka palju väiksemal hulgal küüditamiste ohvriks. Ajavahemikus 1945-50 küüditatud sakslaste arvuks on seal pakutud ligi 200 000 (see oli peaaegu terve toonane sakslaste populatsioon Ungaris, ka sõja ajal olid paljud põgenenud või hukkunud). Ungari sakslaste küüditamine samadel alustel Tšehhoslovakkia ja Poola sakslastega oli üllatav, arvestades asjaolu, et tegu oli nn kaotajariigiga, kus polnud suurt saksavastasust võrreldes Tšehhoslovakkia ja Poolaga.³³

Sõjajärgses Ungaris olid peamised sakslaste küüditamise teema tõstatajad Nõukogude Liidu saadik G. M. Puškina ja marssal Vorošilov, kes oli Liitlaste Kontrollnõukogu juht. Mitmed Ungari parteid (Väikeomanike partei, sotsiaaldemokraadid jt) olid teadlikud, et sakslaste küüditamine võib tuua kaasa halbu tagajärgi ka välismaal elavatele ungari vähemustele (slovakid soovisid enda ungarlasi deporteerida) ning seega püüti seda vältida.³⁴

Sakslaste küüditamise idee Ungarist leidis peamiselt kommunistidelt toetust, see sobis ka Stalini ideega luua Ida-Euroopasse sotsialistlikud satelliitriigid ilma rahvuslike vähemusteta; idee poolt oli ka kohalik Rahvuslik Talupoegade Partei, mis pooldas suurmaavalduste laialijagamist.³⁵ Küüditamine sobis kokku stalinliku kommunismi edendamise kontseptsiooniga.³⁶

Ungari oli Potsdami konverentsi ajal okupeeritud Nõukogude vägede poolt ning seega oli võimalik ka sealsetele kohalikele võimudele oma nõudmisi läbi Liitlaste Kontrollnõukogu (LKN, mille eesotsas olid Ungari puhul Nõukogude Liidu esindajad) suhteliselt kergesti dikteerida. Ungaris tähendas alles Potsdami konverents küüditamiste algust, vahele oli jäänud nõ metsik periood, mis oli esinenud Poola ja Tšehhoslovakkia puhul, seal algas küüditamine alles 1945. aasta detsembris, so mitu kuud pärast Potsdami konverentsi.³⁷ Ungari püüdis vältida ka nn kollektiivse vastutuse kontseptsiooni, mis oli ka mõistetav arvestades, et teda ennast võis käsitleda sõja „kaotajana“.

³² „Küüditamisevastase keskuse“ (*Zentrum gegen Vertreibung*) kodulehekülj (http://www.z-g-v.de/english/aktuelles/?id=60 külastatud 2. mai 2014)

³³ Toim. Prauser, Rees, „*The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*“, 2004, lk 33

³⁴ Samas, lk 35

³⁵ Samas, lk 34

³⁶ Gulyás, L., „*Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948*“, 2007, lk 331-332

³⁷ Toim. Prauser, Rees, „*The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*“, 2004, lk 36

Balaz Apor on kirjutanud, et üheks põhjus, miks üldse sakslaste küüditamine Ungarist Potsdamis päevakorda tuli (Ungaris peaaegu puudus sisemine sellesuunaline surve) oli veel asjaolu, et Tšehhoslovakkia soovis küüditada lisaks oma sakslastele ka enda territooriumil elavad ungarlased Ungarisse (seda oli Beneš nõudnud juba 1943. aastal ning tal oli selles osas Nõukogude Liidu toetus). Beneš väitis, et kui Ungari küüditaks oma sakslased Saksamaale tekiks sinna nii palju ruumi, et Tšehhoslovakkial oleks võimalik oma ungarlased Ungarisse saata. Esialgu polnud USA ja Suurbritannia antud ettepaneku poolt, aga Nõukogude Liidu diplomaatiline surve sundis nad pika peale meelt muutma.³⁸

Üldiselt võib öelda, et ungarlased ei otsinud sõja järel kätemaksu sakslastele. Saksa vähemust ei peetud suureks ohuks erinevalt Poolast ja Tšehhoslovakiast. Sõja lõpukuudel ja vahetult pärast sõda olid Ungari sakslaste vastased meetmed suunatud otseselt natsidega koostööd teinute vastu, näiteks kohaliku natsiorganisatsiooni *Volksbund* liikmete karistamiseks (valitsuse dekreet 1945. aasta 15. märtsist). Kollektiivse süü kontseptsiooni rakendamisest sakslastele hoiduti. Alates 1945. aasta juunist loodi Ungaris lokaalseid komisjone, mille ülesandeks oli üksikjuhtude uurimine, komisjonid saadeti laiali 1946. aasta alguses, kui algas Potsdami konverentsi otsuste ellurakendamine.³⁹ Selliste komisjonide olemasolu tõestas, et Ungari valitsus vältis kollektiivse süü kontseptsiooni.

Nädal pärast Potsdami konverentsi olid Ungari ministrid sunnitud korraldama liitlaste (ennekõike Nõukogude Liidu) survele koosoleku, millel arutati sakslaste ümberasustamist. Seal oli kohal ka Liitlaste Kontrollnõukogu aseesimees Sviridov, kes nõudis kõigi sakslaste küüditamist, peamiseks vastaseks oli välisminister Gyöngyösi.⁴⁰ Potsdamile järgnenud kuudel üritas Ungari valitsus siiski vältida kõigi sakslaste küüditamist. 20. novembril aga otsustas LKN siiski, et küüditada tuleb 500 000 Ungari sakslast. See arv oli selgelt suurem kui Ungaris tegelikult viibivate sakslaste arv (isegi 1941. aastal läbi viidud rahvaloenduse andmetel, mil toetus natsidele oli Ungaris suurim, oli Ungaris u 477 000 sakslast). See näitas selgelt, et Nõukogude Liidul oli eesmärk küüditada kõik Ungari sakslased olenemata individuaalsest süüst. Ungari valitsusel ei jäänud muud üle, kui asuda täitma Potsdami nõudeid.⁴¹

³⁸ Toim. Prauser, Rees, „*The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*“, 2004, lk 35-36

³⁹ Samas, lk 36

⁴⁰ Gulyás, L., „*Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948*“, 2007, lk 342-343

⁴¹ Toim. Prauser, Rees, „*The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*“, 2004, lk 37-38

Ungari valitsus oli teinud ka otsuse, mis võimaldanuks igas sakslastega asustatud piirkonnast küüditamisest vabastada kuni 10% elanikkonnast. Küüditamiste eest vastutas aga siseministeerium, mida juhtis nõukogudemeelne kommunist Lazlo Rajk ning seega ei peetud ka mainitud nõudest kinni.⁴² Üldse väärrib mainimist asjaolu, et 1946. aasta demokraatlike valimiste järel võimule saanud Ungari valitsus oli lõhestunud kommunistideks ja nendele vastandujateks. 1949. aastaks õnnestus kommunistidel küll Nõukogude Liidu toel endale täielik võim haarata.⁴³

1946. aasta jaanuarist alates hakkasid massiküüditamised Ungaris pihta. Sakslased koguti kokku laagritesse, mida Ungaris oli neli. Seal tuli oodata aega, mil kogunenud oli piisavalt inimesi, et saata nad kõik rongiga Saksamaale. Transpordirong koosnes reeglina 40 vagunist, millest igasse mahtus 25 inimest. Igas rongis pidi olema 1 arst ja 2 medõde, küüditatavatel oli luba võtta kaasa 20 kg toitu ja 80 kg riideid (seda arvu suurendati 100 kilogrammini). Nende normide täitmisega oli loomulikult raskusi ning küüditatavad langesid tihti röövide ohvriks, aga mitte nii suurel määral kui Tšehhoslovakkias ja Poolas.⁴⁴

Küüditamised olid suhteliselt halvasti organiseeritud ning katsumusterohked. Kontrollnõukogu (st Nõukogude Liit) oli nõudnud, et küüditamised oleks lõppenud 1946. aasta augustiks, see tähendas suurt kiirustamist, mille vastu protesteerisid korduvalt ameeriklased, kelle tsooni ungari sakslased saadeti (oli isegi juhuseid, kus ronge küüditatutega hoiti meelega Saksamaa Ühendriikide tsooni piiril kinni). See pani Ungari valitsuse raskesse olukorda, tuli nõudmisi nii kiirustamiseks kui ka hoo maha võtmiseks, peamisteks kannatajateks olid taas küüditatavad, kellele tähendas ka „aeglustamine“ viirelemist laagrites. 1947. aastal saadi Saksa Nõukogude tsooni juhtkonna nõusolek deporteerida sinna kuni 50 000 sakslast. See osutus aga probleemseks, sest läbida oli vaja ka Tšehhoslovakkia territooriumit, mis põhjustas samuti probleeme.⁴⁵

1948. aasta juunis lõppes Ungari sakslaste küüditamise protsess valitsuse dekreediga, nagu juba öeldud, seatud LKN-i (st kaudselt Nõukogude Liidu) eesmärke ei saavutatud. Protsess oli kulgenud vaevaliselt ning LKN-i seatud norme ei täidetud, puudus ka kohalik initsiatiiv nagu

⁴² Toim. Prauser, Rees, „*The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*“, 2004, lk 39

⁴³ *Hungary in the Soviet Orbit*, Britannica Online

(<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/276730/Hungary/261313/Hungary-in-the-Soviet-orbit> külastatud 5. mai 2014)

⁴⁴ Toim. Prauser, Rees, „*The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*“, 2004, lk 42-43

⁴⁵ Samas, lk 42

Poola ja Tšehhoslovakkia puhul. Ungari puhul sai ka Nõukogude Liit aru, et suhteliselt väiksearvulise sakslaste kogukonna täielik küüditamine ei ole mõistlik, sest sellest tulenev potentsiaalne kasu oli suhteliselt minimaalne ning praktika oli näidanud, et Ungari puhul oli küüditamisprotsess aeglane ja ebaefektiivne. Üldiselt peetakse Ungari sakslaste küüditamisprotsessi võrreldes Poola ja Tšehhoslovakkia üsna humanseks, tuhandetel sakslasel õnnestus ka kohale jääda (1949. aasta rahvaloendusel luges end sakslaseks 29 445 inimest, so üle 10% vahetult sõjajärgsest sakslaste arvust). 1950. aasta 25. märtsi dekreediga tühistas Ungari valitsus sakslaste küüditamisotsused ning andis neile loa repatrieeruda.⁴⁶

⁴⁶ Toim. Prauser, Rees, „*The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*“, 2004, lk 42-43

2. Sakslaste küüditamine Tšehhoslovakkiast

2.1. Üldine ülevaade Tšehhoslovakkia sakslaste küüditamisest

Juba enne 6. sajandit, mil sinna jõudsid tšehhide esivanemad, elasid hilisemal sudeedisakslaste asualal germaani hõimud. Sajandeid oli Tšehhi lääneserv olnud asustatud sakslastega, Tšehhoslovakkia koosseisu jäi see alles Esimese maailmasõja tulemusena kui ajaloolise Böömimaa osa.⁴⁷ Tšehhoslovakkia liidendamine leidis aset hoolimata asjaolust, et vahetult Tšehhoslovakkia iseseisvumise järel 1918. aasta 28. oktoobril üritasid sudeedisakslased oma alasid Austriaga ühendada ning küsisid selleks ka Woodrow Wilsoni nõusolekut (seda neil ei õnnestunud saada ja detsembris saabusid Tšehhi väed nende asualadele).⁴⁸ 1930. aasta Tšehhoslovakkia rahvaloenduse andmetel elas riigis 3 231 688 saksa keele kõnelejat (22,3% kogurahvastikust).⁴⁹

Sõjaeelses Tšehhoslovakkias tegid mõõdukamad saksa parteid tšehhide ja slovakkide parteidega koostööd, äärmuslikumad ja rahvuslikumad neist keelati ära 1933-34. aastal seoses natside võimuletulekuga Saksamaal. Juba samal 1933. aastal rajasid rahvuslikult meelestatud Tšehhoslovakkia sakslased, kes varem olid killustunud mitme partei vahel, oma ühispartei – Sudeedisakslaste partei. Selle liidriks oli Konrad Henlein ning seda toetasid otseselt Saksamaa natsid. 1935. aastal teenis Sudeedisakslaste partei 44 kohta Tšehhoslovakkia parlamendis, mis oli paremuselt teine tulemus. Henlein nõudis sudeedisakslastele täielikku autonoomiat, lisaks nõudis ta ka kohaliku politseijõu loomist, mis ei alluks keskvalitsusele.⁵⁰ Sellise sisepoliitilise jõu olemasolu (1938. aastal toetas Sudeedisakslaste parteid u 90% sudeedisakslastest)⁵¹ muudab arusaadavamaks ka asjaolud, miks liitlastele võis tunduda mõistlik Hitlerile vastu tulla ja sõlmida 1938. aastal nn Müncheneri sobing, mida tänapäeval mõistetakse kui Sudeedimaa mahamüümist Natsi-Saksamaale (vt lähemalt peatükist „Müncheneri leping ja selle mõjud“).

⁴⁷ „Küüditamisevastase keskuse“ (*Zentrum gegen Vertreibung*) kodulehekülj (http://www.z-g-v.de/english/aktuelles/?id=60 külastatud 2. mai 2014)

⁴⁸ Gulyás, „Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948“, 2008, lk 235

⁴⁹ Toim. Prauser, Rees, „The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War“, 2004, lk 12

⁵⁰ Samas, lk 13-14

⁵¹ Brown, M., „The Diplomacy of Bitterness: Genesis of the Potsdam Decision to Expel Germans from Czechoslovakia“, The Western Political Quarterly, vol 11, nr 3, 1958, lk 612

Müncheni leping viis ka ülejäänud Tšehhoslovakkia allutamiseni natside poolt – 1939. aastal loodi tšehhide maadele Saksa protektoraat ja Slovakkias sai nukurežiim. Teise maailmasõja ajal oli „Müncheni-eelse“ Tšehhoslovakkia viimane president Edvard Beneš paguluses Londonis, seal sai ta hõlpsasti ka sõdivaid liitlasi mõjutada. Arvestades sündmusi Beneši kodumaal, oli loogiline, et ta üritas liitlasi veenda vajaduses asustada sõja järel ümber Tšehhoslovakkia sakslased.⁵² Idee luua Ida-Euroopasse sõja järel rahvusriigid, milles poleks vähemusi kujunes, 1942-43 aastal ning selles oli suur osa just Benešil, kellel õnnestus 1943. aastaks saada Stalini toetus ning seeläbi ka teiste liitlaste oma. Seda teemat käsitlevad lähemalt järgmised alapeatükid.

Lähtuvalt sakslaste kollektiivse süü kontseptsioonist, millest Tšehhoslovakkias teise maailmasõja järel lähtuti, langesid sealsetele sudeedisakslastele sõja järel osaks rängad administratiivmeetmed ja repressioonid. Teise maailmasõja ajal andis Beneš Tšehhoslovakkia eksiilvalitsuse nimel välja nn Beneši dekreedid, mis said suures osas aluseks hilisematele sakslaste (ja ka ungarlaste) küüditamistele Tšehhoslovakkias. Nendest kurikuulsamate sisuks oli kollaboratsioonistide ja riigireeturite karistamine sõja järel, siiski võib öelda, et nende rakendamisel osutusid riigireeturiteks ja kollaboratsioonistideks peaaegu kõik Tšehhoslovakkia saksa keele kõnelejad.⁵³ Esimene avaldus, mille eksiilist naasnud Tšehhoslovakkia valitsus 1945. aasta 5. aprillil tegi oli nn Košice programm, mille 8. peatükk oli pühendatud sakslaste küsimusele. Selles võttis Tšehhoslovakkia valitsus õiguse otsustada, kellele saksa keele kõnelejatest anda Tšehhoslovakkia kodakondsus ehk siis otsustusõiguse selle üle, kes on hea sakslane ja kes on halb sakslane. Erand tehti neile, kes suutsid tõestada oma antifaašistlikku tegevust sõja ajal, aga neid oli kaduvväike osa. Tšehhoslovakkia asevälisminister Vlado Klementis rõhutas avalikult, et „kuni sellega (sakslaste probleemiga) pole tegeletud ei saa ka teiste tähtsate sotsiaalsete, majanduslike ja institutsionaalsete probleemidega tegeleda.“⁵⁴

1945. aasta mais viibis Tšehhoslovakkia territooriumil ca 3 miljonit sakslast. Maa sakslastelt vabastamise ja Potsdami konverentsi vahelisel perioodil oli tegu nõ metsiku küüditamise perioodiga. Konfiskeeriti sakslaste varasid ja loodi koonduslaagreid ümberasustatute jaoks, kus deporteeritavad pidid ootama väljasõitu uude elukohta. Metsikute küüditamiste käigus

⁵² Brown, M, „*The Diplomacy of Bitterness: Genesis of the Potsdam Decision to Expel Germans from Czechoslovakia*“, *The Western Political Quarterly*, vol 11, nr 3, 1958., lk 618-619

⁵³ Gulyás, „*Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948*“, 2008, lk 336

⁵⁴ Toim. Prauser, Rees, „*The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*“, 2004, lk 16

deporteeriti mitusada tuhat sakslast (mõningatel andmetel 800 000 ringis⁵⁵). Kuna need küüditamised olid paljuski ette võetud kohalikul algatusel ja põhjaliku organiseerimiseta, põhjustasid nad palju surmasid ja kannatusi.⁵⁶

Küüditamised olid organiseeritud rangelt – juhtus ka nii, et sakslased pidid lahkuma oma kodudest 30 minuti jooksul ning tohtisid võtta kaasa ainult 60 kg asju. Saksavastatus viis selleni, et Tšehhid korraldasid ka sakslastevastaseid pogromme, näiteks Brno sakslaste „surmamars“ töölaagritesse Austria piiri lähedal, mille käigus peksti sakslasi brutaalselt ning oli palju hukkunuid.⁵⁷ Sakslaste suhtes rakendati vahetult sõjale järgnenud kuudel ka mitmeid repressioone, mille puhul oli eeskujud saadud natsidelt, näiteks pidid sakslased kandma käepaelu N-tähega.⁵⁸

1946. aasta oktoobriks lõpetati Tšehhoslovakkia sakslaste deporteerimine ametliku peoga Karlovy Vary teatrimajas, kus osalesid mitmed valitsuskabineti liikmed. Siseministeriumi ametlikel andmetel oli küüditatud 2 165 35 inimest. Riiki jäi veel ca 300 000 sakslast, kes lahkusid peaaegu kõik 1948. aastaks Tšehhoslovakkiaast.⁵⁹ Mõningatel andmetel jäi Tšehhoslovakkiasse elame ca 150 000 sakslast. Seega, nagu Poolagi puhul, lahendati „probleem“ kiiresti, aga paljude inimeste ja kannatuste hinnaga. Tänapäeval on üldiselt aktsepteeritud Tšehhi ja Saksa ajaloolaste ühiskomisjoni seisukoht, et kokku küüditati u 1,3 miljonit sakslast Lääne-Saksamaale ja u 800 000 Ida-Saksamaale. Lisaks leiti, et vägivaldseid surmasid oli üle 15 000, sinna hulka ei arvestatud enesetappe ning suremust nälga ja haigustesse.⁶⁰

2.2. 1919-1938: sakslaste küüditamise idee kujunemine Tšehhoslovakkias

1939. aastal moodustasid Sakslased ligikaudu 30% endise Böömi kuningriigi (Böömimaa, Määrimaa ja osa Sileesiast, mis kulusid enne Teist maailmasõda Tšehhoslovakkiale) maa-alade rahvastikust, samas veidi rohkem kui kümne aasta pärast, 50ndate alguses, moodustasid tšehhid 94% nende alade kogurahvastikust.⁶¹ Need protsendid ilmestavad toimunud küüditamiste mastaapsust. Sudeedisakslaste küüditamise peainitsiaatorid ja toetajad ei olnud

⁵⁵ Vedula, C, „*Exile, Return and Restitution in the Czech Republic*“, *PORTAL*, vol 2, nr 1, 2005, lk 12

⁵⁶ Samas, lk 17-18

⁵⁷ Glassheim, E. „*National Mythologies and Ethnic Cleansing: The Expulsion of Czechoslovak Germans*“, *Central European History*, vol 33, nr 4, 2000, lk 463-486

⁵⁸ Vedula, C, „*Exile, Return and Restitution in the Czech Republic*“, 2005, lk 18

⁵⁹ Samas, lk 20

⁶⁰ Hoensch, J. K., Lemberg, H., „*Begegnung und Konflikt. Schlaglichter auf das Verhältnis von Tschechen, Slowaken und Deutschen 1815 – 1989*“, 2001, Bundeszentrale für politische Bildung

⁶¹ Bryant, C, „*Either German or Czech: Fixing Nationality in Bohemia and Moravia, 1939-1946*“, *Slavic Review*, vol 61, nr 4, 2002, lk 683

samas esialgu liitlased, vaid peamiselt Tšehhoslovakkia päritolu inimesed ning võid oletada, et selliste muutuste nõudmise ja läbiviimiseni ei jõutud vaid Teise maailmasõja ja sellele vahetult eelnevaga seletada, vaid toimunu juured on osaliselt sügavamal ajaloos. Järgnevas peatükis käsitletaksegi seda teemat.

Eagle Glassheim on kirjutanud küüditamisidee arengust kolmel tasandil: rahvusvahelisel, riiklikul (Tšehhoslovakkia valitsus) ja rahvalikul lihtinimese tasemel. Glassheim leidis, et küüditamise idee realiseermises oli lihtrahva mentaliteedil võrreldes rahvusvaheliste suhetega isegi tähtsam kaal. Ta leidis, et Tšehhi-Saksa suhete kokkukukkumise lahtimõtestamiseks on vajalik uurida 19. sajandil toimunud „agressiivset rahvusriikide ülesehitust“ („aggressive nation building“). Ta leidis, et tšehhide rahvuslik ärkamine 19. sajandi teisel poolel ning rahvuslike müütide loomine lõi soodsa pinnase vastuolude tekkele nõ demokraatlike ja kondanlike väärtusi kandvate tšehhide ja Habsburgide monarhiat toetavate sakslaste vahel.⁶²

Tšehhoslovakkia iseseisvumisega Wilsoni „enesemääramisõiguse pritsiibist“ lähtuvalt sai endisest vähemusrahvusest, tšehhidest, oma riigis domineeriv rahvus ning seega sudeedisakslaste positsioon pöördus. Esimene Tšehhi president Tomáš Masaryk väljendas 1918. a ka oma suhtumist, mis peegeldas tõenäoliselt ka suurema osa tšehhide toonast suhtumist sakslastesse: ta leidis, et sakslased on immigrandid ja kolonistid.⁶³

Tšehhi „rahvuslikus mütoloogias“ olid sakslased võõrasukad, kes asusid Tšehhi aladele elama ajal, mil see oli väga nõrk. Glassheim rõhutab 1620. aastal 30-aastase sõja raames toimunud Valge mäe lahingut, milles katoliiklikud Habsburgid alistasid Böömi protestantlike aadlike juhitud väed ning haarasid seega võimu Böömi aladel ning võtsid üle ülestõusnute vara või jagasid selle ümber enda toetajatele. Seeläbi kaotasid tšehhid „rahvusliku mütoloogia“ järgselt juhtiva positsiooni omas riigis.⁶⁴

Habsburgide langemise ja Tšehhoslovakkia iseseisvumise järel 1918. aastal võtsid tšehhid ette rünnakuid nn Valge mäe lahingu pärandi vastu. 1918. aasta oktoobris toimus lahingu toimumiskohas Praha lähistel ligi veerand miljoni osalejaga rahvakogunemine tähistamaks

⁶² Glassheim, „*National Mythologies and Ethnic Cleansing: The Expulsion of Czechoslovak Germans*“, 2000, lk 463-486

⁶³ Samas, lk 463-470

⁶⁴ Beneš, „*Memoirs Of Dr Eduard Beneš: From Munich To New War And New Victory*“, 1954, lk 227

Habsburgide langust ja ühtlasti mainitud lahingu aastapäeva. Järgnesid Habsburgide monarhiaga seotud monumentide ja sümbolite kõrvaldamised avalikust ruumist.⁶⁵

Rahvuslikul pinnal kerkinud viha iseloomustavad ka vahetult pärast Teist maailmasõda toimunud intsidendid nagu näiteks Brno surmamarss, mille käigus sunniti küüditatavad sakslased marssima kümneid kilomeetreid Austria piiri poole, Ústi nad Lebni omavoliline „karistusaktsioon“, mille käigus visati jõkke süütuid saksa päritolu inimesi, ning teised avalikud rahvuslikel alustel toimunud lintšimised, millega kaasnes palju hukkunuid.⁶⁶

Seega võib väita, et „sakslaste küsimus“ kerkis üles juba vahetult pärast Tšehhoslovakkia iseseisvumist pärast Esimest maailmasõda. Võib ka oletada, et Tšehhoslovakkia eksiilvalitsus toetas lähtuvalt kodumaal valitsevatest meeleoludest küüditamiste läbiviimist seni, kuni see ei kahjustanud Tšehhoslovakkia mainet välisriikide silmis – selle väite selgitamisega tegelevad ka järgnevad peatükid Tšehhoslovakkia teemadel.

2.3. Müncheneri leping ja selle mõjud

1938. aastal sõlmitud Müncheneri lepingut, millega Tšehhoslovakkia sunniti oma saksa enamusega piirkondi (Sudeedimaa) Saksamaale ja mitmeid väiksemaid alasid ka Poolale ja Ungarile loovutama, on nimetatud Müncheneri sobinguks või diktaadiks, kuna selle väljatöötamisel ja elluviimisel Tšehhoslovakkial ja tema presidendil Edvard Benešil eriti sõnaõigust polnud, Tšehhi delegatsioon polnud kutsutudki konverentsile otsustajana osalema.⁶⁷ Müncheneri lepingut peab näiteks sakslaste küüditamiste teemat väga põhjalikult uurinud Detlef Brandes peamiseks motiiviks, miks „sakslaste küsimus“ küüditamisega lahendati. Ta peab Müncheneri lepingu mõju isegi suuremaks kui natside vallutus- ja vägivallapoliitika oma.⁶⁸

Reichi laiendusplaanid pidanud Hitleril oli Sudeedimaa olnud juba enne 1938. aastat tähelepanu all. Sudeedimaa, sealne rohkearvuline saksa elanikkond ja tugev positsiooniga sudeedisakslaste partei ning ka piirkonna natsipartei juhi Konrad Henleini nõuded Tšehhoslovakkia valitsusele (suuremad õigused rahvusvähemustele ning ka täielik iseseisvus) innustasid Hitlerit täiendavaid samme ette võtma. Lisaks said natsid oma nõudmistes toetuda

⁶⁵ Glasheim, „*National Mythologies and Ethnic Cleansing: The Expulsion of Czechoslovak Germans*“, 2000, lk 468

⁶⁶ Samas, lk 485

⁶⁷ Stadnikov, S., „*München 1938 – Molotov-Ribbentrop 1939: ühest „unustatud“ aastapäevast*“, Eesti Ekspressi arvamuskoloon, 25.08.2009 (<http://ekspress.delfi.ee/news/arvamus/munchen-1938-molotov-ribbentrop-1939-uhest-unustatud-aastapaevast.d?id=27690947> külastatud 26. aprill 2014)

⁶⁸ Brandes, „*Der Weg Zur Vertreibung 1938-1945: Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*“, 2005, lk 461-462

Rahvaste Liidu vähemusrahvuste garantiide süsteemile, mida Tšehhoslovakkia olla rikkunud.⁶⁹

Avasammuna saatis Hitler 1938. aasta augustis Saksamaa ja Tšehhoslovakkia piirile 750 000 sõdurit ning nõudis Sudeedimaa loovutamist. Lääneriigid (ennekõike Prantsusmaa ja Suurbritannia) jälgisid olukorda hirmuga. 26. septembril kirjutas Suurbritannia peaminister Chamberlain Hitlerile kirja, milles rõhutas, et ülejäänud riigid soovivad kriisile rahumeelset lahendust. Hitler andis tähtajaks 28. septembri, seejärel oleks Saksamaa rünnanud Tšehhoslovakkia. Itaalia juht Benito Mussolini palvel lükkas Hitler aga tähtaega veel 24 tunni võrra edasi. Seepeale organiseerisid Euroopa juhtivad riigid Suurbritannia ja Prantsusmaa eestvedamisel Münchenis kiirkorras konverentsi, kuhu koguneksid Suurbritannia, Prantsusmaa, Saksamaa ja Itaalia esindajad. Tšehhoslovakkial oli valida, kas jääda üksinda Saksamaa vastu või alluda Hitleri nõudmistele, otsustati valida teine variant. Beneš, kes oli olukorra lootusestusest aru saanud pidas vahetult enne Münchени lepingut raadios kõne, milles kutsus üles kõiki Tšehhoslovakkia inimesi hoolimata rahvusest olukorraga nõustuma ja rahus ühiselt edasi elama.⁷⁰⁷¹

Kokkuvõttes viis Münchени leping ka Beneši lahkumiseni presidendi ametist 5. oktoobril ja eksiili suundumiseni. Nõrgendatud ja diskredieeritud Tšehhoslovakkia ei astunud ka 1939. aastal natsidele vastu ja allutati täielikult ning selle aladele moodustati Reichi protektoraat. Seega võib väita, et leping tähendas Tšehhoslovakkia riigi allutamist saksa võõrvõimule häbiväärsel moel Tšehhoslovakkia liitlaste (Suurbritannia ja Prantsusmaa) vaikival pealtvaatamisel. Beneš võis õigusega tunda end reedetuna.

Münchени leping demonstreeris sudeedisakslastele natside tugevust ning tõenäoliselt tõstis nende natsimeelsust. 1938. aasta kohalike omavalitsuste valimistel sai Henleini marurahvuslik sudeedisakslaste partei ligi 85% häältest⁷² (see oli enne Münchენit), Münchени-järgestel 4. detsembri üldvalimistel hääletas sudeedimaal natside poolt 97,32% täiskasvanutest Sudeedimaal. Ligikaudu pool miljonit sudeedisakslast liitus ka natsiparteiga (so u 17% Sudeedimaa saksakeelsest elanikkonnast). Saksamaal oli keskmine osalus natsiparteis 7,85%, see tähendas ka, et Sudeedimaa oli natside suhtes suurimat toetust üles näidanud regioon Reichis. Paljud sudeedisakslased asusid protektoraadi administratsiooni ning ka

⁶⁹ Vedura, "Exile, Return and Restitution in the Czech Republic", 2005, lk 4

⁷⁰ Samas, lk 5

⁷¹ Gulyás, „Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948“, lk 250-254

⁷² Glassheim, „National Mythologies and Ethnic Cleansing: The Expulsion of Czechoslovak Germans“, 2000, lk 470

natsiorganisatsioonidesse (Gestapo, SS) tööle, sest nad tundsid kohalikke olusid.⁷³ Mainitud faktid leidsid hljem sudeedisakslaste küüditamiste õigustamisel tihti kasutamist.

Edvard Beneš rõhutas oma kirjavahetuses ja kõnedes korduvalt, et Münchени tühistamine on tema peaesmärk ning viitas sellele kui mustale õppetunnile Euroopa ajaloos, mille kordumist tuleb iga hinna eest vältida. Lisaks rõhutas ta põhjendatult asjaolu, et sudeedisakslased olid Münchени eelselt ja eriti selle järgselt näidanud üles aktiivset toetust natsidele.⁷⁴ Samas arvestades pingeid, mis olid juba varem tšehhide ja sakslaste suhetes (vt peatükki sakslaste küüditamise idee kujunemisest Tšehhoslovakkias), võis see olla mõistetav, lisaks polnud natsirežiimi olemus toona veel nii selge kui sõja ajal.

Beneši isiklikke sudeedisakslaste vastaseid seisukohti võib leida juba sõjaeelsest ajast ja sõja esimestest aastatest. Näiteks juba 1938. aasta novembris pärast Münchени konverentsi mainis Beneš ühes erakirjas, et loomulikult ei andesta reeturitele kunagi.⁷⁵ See kinnitab ka Brandesi seisukohta, et küüditamisidee juured olid pigem Münchenis, mitte otseselt natside vallutuste tagajärg.

Münchени leping ei avaldanud mõju ainult tšehhidele ja nende arusaamale sõjajärgsest korraldusest. Võib oletada, et Tšehhoslovakkia endiste liitlaste Suurbritannia ja Prantsusmaa osa Münchени lepingus oli aspekt, mis mõjutas liitlaste vastutulelikku suhtumist küüditamiste suhtes. Tõenäoliselt sooviti oma varasemaid mõõdalaskmisi heastada. See väljendus ka Münchени lepingu tühistamises Teise maailmasõja ajal ning peagi pärast seda küüditamiste suhtes soosivama hoiaku võtmises. Võib ainult spekuloida kui hästi oleks liitlastele Tšehhoslovakkia sakslaste küüditamise idee vastu võtnud, kui poleks olnud Münchenit.

Tuleb tõdeda, et rahvusvahelise avalikkuse jaoks oli sakslaste küüditamine ebameeldiv, aga samas õiglane samm karistamiseks sakslasi reetmise eest maailmasõja eelõhtul ning koostöö eest natsidega. Selline arusaam on laialt levinud tänapäevani: 21. sajandi algul pidas enamik tšehhe küüditamisi õigustatuks, Praha avaliku arvamuse uuringute keskuse uuring näitas, et 2002. aastal pidas küüditamisi õigustatuks 64% tšehhidest.⁷⁶ Tšehhi meedias ja kõrgemal poliitilisel tasandil (Tšehhi president Miloš Zeman arvas 2013. aastal, et kollaborantidest sudeedisakslased peaksid olema õnnelikud, et nad kõigest maalt välja saadeti) kuuleb tihti

⁷³ Zimmerman, V, „Die Sudetendeutschen im NS-Staat. Politik und Stimmung der Bevölkerung im Reichsgau Sudetenland (1938-1945)“, 1999, Klartext: Essen

⁷⁴ Beneš, „Memoirs Of Dr Eduard Beneš: From Munich To New War And New Victory“, 1954, lk 223

⁷⁵ Gulyás, „Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948“, 2008, lk 264

⁷⁶ Toim. Cohen-Pfister, Wienroeder-Skinner, „Victims and Perpetrators, 1933-1945: (re)presenting the Past in Post-Unification Culture“, 2006, lk 226

arvamusi, et Müncheni peasüüdlased on sudeedisakslased ning seetõttu pole neil õigust saada tagasi kaotatud varasid.⁷⁷

2.4. Edvard Beneš

Edvard Beneš (1884-1948) oli kirju elukäiguga poliitik, kes oli ajavahemikus 1918-1935 Tšehhoslovakkia välisminister, 1921-1922 peaminister, 1935-1938 president, 1940-1945 president eksiilis ning 1945-1948 taas iseseisva Tšehhoslovakkia president.⁷⁸ Benešit peetakse moodsa Tšehhoslovakkia üheks rajajaks. Samas on tema suutatus Müncheni konverentsi tulemustele mõju avaldada ning tema osa sõjajärgsetele küüditamistele pinnase silumises (Beneši dekreedid) muutnud ta vastuoluliseks riigimeheks. Beneš uskus siiralt demokraatiasse ning rahvusvaheliste suhete ja diplomaatia pakutavatesse võimalustesse stabiilse maailmakorra säilitamisel, ta oli aktiivne Rahvasteliidu toetaja ja edendaja. Lisaks oli tal tähtis osa Rahvasteliidu rahuvsvähemuste garantiide loomise süsteemis, mille läbikukkumist ta küll hiljem oli sunnitud tunnistama.

Kindlasti oli Beneš võimekas riigimees ja diplomaat, mida kinnitab ka asjaolu, et suuresti tänu temale püsis Tšehhoslovakkia demokraatlikuna kuni Saksamaa okupatsioonini, hoolimata sellest, et naaberriigid olid valinud teise tee. Lisaks kinnitab seda tema aktiivne tegevus rahvusvahelistes organisatsioonides ning kokkulepete sõlmimisel.

Beneš oli lapsepõlves ja nooruses üsna kinnise loomuga ja asotsiaalne, aga vaimselt väga võimekas. Pärast õpinguid Prahast, Pariisis ja Dijonis sai Benešist 1908. aastal juuradoktor. Rahvuslike vaadetega Tomáš Masaryki mõju all muutus Beneš poliitiliselt aktiivseks ja asus aktiivselt toetama Tšehhoslovakkia iseseisvumist Austria-Ungari võimu alt. 1918. aastal sai Benešist suhteliselt noorena, 35-aastasena, vast iseseisvunud Tšehhoslovakkia esimene välisminister.⁷⁹

Beneš tõenäoliselt uskus aktiivse diplomaatiliste suhete edendajana, et demokraatia püsimine tagab tugevad liitlusuhted Prantsusmaa ja Suurbritanniaga. Põhjust selleks oli, kuna nt Prantsusmaaga oli sõlmitud vastastikku abistamist kohustav leping. Samas ei põlanud ta är ka koostööd Nõukogude Liiduga, tema pragmaatilise ja samas kahepalgelisust kinnitava diplomaatia näiteks olid lepingud Nõukogude Liiduga (1935), milles ta andis

⁷⁷ „*The Expulsion of Sudetengermans is still raw*“, The Economist: Eastern Approaches, 07.05.2013 (<http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2013/05/czech-politics>) külastatud 2. mai 2014)

⁷⁸ *Edvard Beneš*, Britannica Online (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/60672/Edvard-Benes>) külastatud 4. mai 2014)

⁷⁹ *Edvard Beneš*, Britannica Online (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/60672/Edvard-Benes>) külastatud 4. mai 2014)

Tšehhoslovakkia turvalisuse nimel vaikiva heakskiidu plaanidele, mis sarnanesid hilisemale Moltov-Ribbentropi paktile.⁸⁰⁸¹

1938. aastal, kolmandal presidentuuriaastal, seoses Müncheni lepingu ja Saksamaa survega oli ta sunnitud ametist lahkuma. Seejärel Beneš emigreerus - esialgu Ameerika Ühendriikidesse ja seejärel Prantsusmaale. Seal oli ta üks Tšehhoslovakkia Rahvusliku Komitee asutajatest, komitee seadis endale lõppeesmärgiks Tšehhoslovakkia sõltumatuse taastamise (lähemalt järgmises peatükis).

Prantsusmaa alistumise järel asus Beneš lähema kaaslaskonnaga elama Londonisse, kus komitee põhjal moodustus hiljem Tšehhoslovakkia eksiilvalitsus. Eksiilvalitsus leidis ajavahemikus 1940-1941 ametlikku tunnustust liitlaste (USA, Suurbritannia, Nõukogude Liit) poolt. Beneš jätkas eksiilvalitsuse presidendi ja peamise seisukohtade kujundajana. 1942. aastal otsustas valitsus, et Beneš jätkab presidendina kuni on võimalik korraldada uued valimised.

Beneši ja Tšehhoslovakkia eksiilvalituse tegevust käsitleb detailset järgmine peatükk, milles analüüsitakse liitlaste arvamusel kujunemist küüditamiste osas ning ka Beneši ja eksiilis olnud suudeedisakslaste esindajate omavahelist suhtlust. Üldiselt võib ära märkida, et Beneš viitas oma argumentatsioonis sakslaste küsimustes peamiselt kodumaal valitsevatele meeleoludele ning pidas küüditamisi hädavajalikuks lahenduseks. Samas nõustus ta, et küüditamised peavad olema viidud läbi korrapäraselt, inimlikult ja rahvusvahelise heakskiiduga. Tema kaitseks tuleb tõdeda, et ta ei pooldanud suudeedisakslaste suhtes otseselt vägivaldseid meetmeid (kaudselt küll, sest kuidas muidu küüditamisi mõista?).⁸²

Samas kinnitab Beneši kahepalgelisust taas 24. juulil 1940. aastal peetud raadiokõne, kus ta kinnitas, et fundamentaalsed poliitilised õigused ja inimõigused saavad tulevikus tagatud kõigile Tšehhoslovakkia elanikele, sh ka sakslastele. Beneši toon muutus vahetult pärast Saksamaa sissetungi Nõukogude Liitu, 1941. aasta 24. juulil peetud kõnes (kus ta rääkis „natside käsilastest“) ütles ta järgnevat: „Me ei tohi kunagi unustada, et natsidest pan-

⁸⁰ Gulyás, „*Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948*“, 2008, lk 376

⁸¹ Toim. Goldstein E, Lukes I, „*The Munich Crisis 1938: Prelude to World War II*“, 1999, New York: FRANK CASS, lk 38

⁸² Preece, „*Ethnic Cleansing as an Instrument of Nation-State Creation: Changing State Practices and Evolving Legal Norms*“, 1998, lk 828

germanistid üritasid selles sõjas hävitada kõik Slaavi riigid ja rahvused, ükshaaval... Karistamise tund läheneb...⁸³

Naasnuna eksiilist pärast Saksamaa alistumist 1945. aasta kevadel, oli Benešil liitlaste heakskiit küüditamistele saavutatud. Siinkohal on oluline pöörata tähelepanu nn Beneši dekreetidele, mis tänapäevalgi erimeelsusi põhjustavad, kuna küüditatute organisatsioonide arvates tuginevad need „kollektiivse süü“ kontseptsioonile. Beneš andis mainitud dekreedid välja ajavahemikus 1940-1945 Londonis eksiilis olles ning ka Tšehhoslovakkia territooriumil viibides enne 1946. aasta parlamendivalimisi (kokku oli neid u 90). Dekreetide ajaloolise tähtsuse üle on ajaloolased palju vaieldud. Dekreedid on eriti tuntud osade poolt, mis tegelevad rahvusvähemuste (peamiselt sakslaste ja ungarlaste) küsimusega. Kokkuvõtlikult võib väita, et mainitud dekreedid muutsid Tšehhoslovakkia seaduste silmis sakslaste küüditamise ning nende vara konfiskeerimise seaduslikuks, kaudselt toetasid dekreedid ka Potsdami lepingu 13. artiklit. Tänapäevases mõistes oli dekreetidega seadustatud etniline puhastus (*ethnic cleansing*).⁸⁴

Samas on ka teistsuguseid arvamusi. Nt Tšehhis laialt levinud suhtumist iseloomustab hästi Tšehhi ajaloolase Karel Jechsi tsitaat: ”Need dekreedid puudutasid natslike ja okupatsioonikurjategijate karistamist, Kolmanda Reichi varade hõivamise ja konfiskeerimise tagamist ning isikuid, kes sooritasid õigusrikkumisi Tšehhoslovakkia Vabariigi vastu. Dekreedid lahendasid saksa ja ungari rahvusest inimeste kodakondsuse probleemid.”⁸⁵

Sõjajärgse aja arengud Tšehhoslovakkias näitasid, et president Beneš ei ole enam oma riigi peamine otsustaja. Ta oli sunnitud 1948. aasta juunis kommunistide survele presidendi ametist lahkuma. Uueks presidendiks sai kommunistide liider Klement Gottwald. Beneš suri löödud mehena 1948. aasta 3. septembril.⁸⁶

Paetüki lõpetuseks tuleb tõdeda, et Benešit ei ole õiglane üheselt hukka mõista tema sakslaste küüditamiseni viinud lobitöö ja otsuste tõttu. Samas võib kindlasti väita, et tema oma riigi ja rahvuse huvide esplaanile seadmine omas negatiivseid tagajärgi paludele süütutele sakslastele, kes homogeenise rahvusvähemuste probleemidest vabastatud sõjajärgse

⁸³ Gulyás, „Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948“, 2008, lk 295

⁸⁴ Samas, lk 334-336

⁸⁵ „Millest sündisid ka 60 aastat hiljem tüli külvavad Beneši dekreedid“, Postimees, 04.03.2002 (<http://www.postimees.ee/1924845/millest-sndisid-ka-60-aastat-hiljem-tli-klvavad-benei-dekreedid> külastatud 5. mai 2014)

⁸⁶ Edvard Beneš, Britannica Online (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/60672/Edvard-Benes> külastatud 4. mai 2014)

Tšehhoslovakkia nimel ohvriks toodi, arvestamata nende inimõiguseid (vt peatükk 3, mis käsitleb küüditamiste õiguslikku külge).

2.5. Tšehhoslovakkia eksiilvalitsuse tegevus

2.5.1. Eksiilvalitsus ja liitlased

Pärast presidendiametist lahkumist 1938. aasta sügisel oli eksiili läinud Beneš üks Tšehhoslovakkia Londonis tegutsenud eksiilvalitsuse peainitsiaatoreid (1940. aasta sakslaste õhurünnakute järel tegutses valitsus Londoni lähistel Aston Abbotsis).⁸⁷ Esialgu töötas eksiilvalitus küll Tšehhoslovakkia Rahvusliku Vabastamise Komitee nime all, mis aga muutus pärast laialdast liitlastelt tunnustuse saamist 1940-41 aastal. Tunnustuse saamise venimise „peasüüdlasteks“ olid prantslased, kes pidasid Beneši vaadet sõjajärgsest Tšehhoslovakkia liiga jäigaks ning leidsid, et Rahvusliku Vabastamise Komitee ei pruugi olla ainus kandidaat eksiilvalitsuse „tiitlile“. Beneši juhitud eksiilvalitsus oli algusest peale tihedates sidemetes brittidega. Ameeriklaste ja Nõukogude Liiduga tihenesid sidemed 1941. aastal, samas need sidemed olid kindlasti nõrgemad kui sidemed brittidega, seda põhjustas juba eksiilvalitsuse asukoht. Eksiilvalitsuse peamisteks eesmärkideks olid algusest peale Münchени lepingu tühistamine ja Tšehhoslovakkia taastamine Münchени-eelsetes piirides.⁸⁸

Iroonilisel kombel oli üks esimesi lepinguid, mille komitee sõlmis, Prantsusmaaga (2. oktoobril 1939), sellega lubati Tšehhi väeosadel tegutseda Prantsusmaal ning toetada Prantsuse armeed. Prantsusmaa alistumine natsidele aga tugevdas komitee positsiooni veelgi, kuna esialgu kahtlev Prantsusmaa oli oma mõjujõu suures osas kaotanud. 1940. aastaks olid liitlased olukorra ees, kus Beneši komitee oli ainus Tšehhoslovakkia piirkonna esindamisele pretendeeriv organisatsioon (Slovakkia oli liitlastele sõja kuulutanud). Esialgu kahtlesid liitlased Beneši valitsuse õiguslikus positsioonis: küsimus oli, kas tegu on õiguslikku järjepidevust kandva valitsusega või siis järglasvalitsusega, millel puudub kindel konstitutsioonile tuginev legitiimsus.⁸⁹

Protektoraadi natsist juhi Reinhard Heydrichi atendaadile järgnenud Lidice ja Ležaki külade hävitamine ning muud karistusaktsioonid Tšehhoslovakkias muutsid liitlaste seisukoha Beneši ja Rahvusliku Vabastamise Komitee suhtes toetavamaks ja võib öelda, et alates sellest ajast nähti Beneši juhivat eksiilvalitsust õigusliku järjepidevuse kandjana. Juba eksiilvalitsuse algusperioodil seatud siht tühistada Münchени leping sai täidetud, Suurbritannia valitsus

⁸⁷ Crampton, R. J., „*Eastern Europe in the Twentieth Century — and after*“, 1997, Routledge

⁸⁸ Beneš, „*Memoirs Of Dr Eduard Beneš: From Munich To New War And New Victory*“, 1954, lk 216

⁸⁹ Musil, J., „*The End of Czechoslovakia*“, 2000, Central European University Press, lk 181-186

kinnitas 1942. aasta augustis eksiilvalitsusele, et nad loevad ennast 1938. aasta Münchени lepinguga võetud kohustest vabastatuks. Sama tegi ka De Gaulle'i juhitud Prantsuse eksiilis tegutsenud Rahvuslik Komitee ning ka Nõukogude Liit kinnitas umbes samal ajal Tšehhoslovakkia tunnustamist 1938. aasta eelsetes piirides. Seega oli eksiilvalitsuse positsioon kindlustatud ning üle jäi oodata sõja edukat lõppu.⁹⁰⁹¹

1939-1941. prevaleerisid eksiilvalitsuse ja liitlase omavahelises suhtluses sudeedisakslaste küsimuses erinevad variandid Tšehhoslovakkia ümberorganiseerimiseks ning Beneši propageeritav sakslaste küüditamine lääneliitlaste ametlikku toetust esialgu ei leidnud. Alates 1942. aastast toimus aga nihe ja esiplaanile hakkas aina enam kerkima arutelu teemal, kui palju küüditada, mitte küsimus, kas küüditada. Põhjuseks olid taas tõenäolsielt natside toimepandud kuriteod protektoraadis ning Beneši aktiivne lobitöö.⁹² Samas tuleb tõdeda, et sõja ajal ei välistanud liitlaste kõrgemad juhid küüditamise ideed. Briti ajaloolane Matthew Frank järeltas Briti parlamendi ja valitsuse aruteludest, et alates sõja algusest oli olemas peaaegu ühene arusaam küüditamiste põhimõttelisest vajalikkusest, küsimus oli pigem praktilist laadi aspektides: kui palju küüditada, kust, mis alustel jne („küsimus oli rõhuasetuses, mitte põhimõttes“). Samas sõja lõpuaastal hakkas briti võimurite aruteludes kajastuma ka hirm, et küüditamiste mastaapsus ja Saksamaa piiride koomale tõmbamine võib tekitada negatiivseid tagajärgi, mis võivad küüditamistest saadava kasu üles kaaluda.⁹³ Eelnevast võib järeltasda, et inimõigusi esikohale ei seatud, pigem domineerisid küüditamiste küsimuses praktilised kaalutlused.

Alates 1942-1943. aastast lähenes eksiilvalitsus märgatavalt Nõukogude Liidule. Beneš külastas 1943. aasta lõpus Moskvat, vestles korduvalt Stalini ja Molotoviga ning tulemuseks oli vastastikust abistamist lubav leping. Beneši esialgne idee tulevases Poola-Tšehhi konföderatsioonist küll kohtumisel heakskiitu ei leidnud, aga üldjoontes seati sisse soojad suhted ning Beneš mõistis, et võib arvestada Nõukogude Liidu toetusega küüditamisküsimuses.⁹⁴ Selline lähenemine Nõukogude Liidule oli ka mõistetav arvestades Münchени kogemust, mil lääneliitlased Tšehhoslovakkiale selja keerasid.

Roosvelli ja Ameerika Ühendriikide esindajatega suhtles Beneš võrreldes Churchilli ja Staliniiga vähem. Tuleb ka tõdeda, et Euroopa asjadest kõige kaugemal olevad ameeriklased

⁹⁰ Gulyás, „Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948“, 2008, lk 297

⁹¹ Beneš, „Memoirs Of Dr Eduard Beneš: From Munich To New War And New Victory“, 1954, lk 203-205

⁹² Vedura, „Exile, Return and Restitution in the Czech Republic“, 2005, lk 9

⁹³ Frank, „Expelling The Germans: British Opinion and Post-1945 Population Transfer In Context“, 2008, lk 10

⁹⁴ Gulyás, „Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948“, 2008, lk 306-311

olid küüditamisidee suhtes võrreldes teiste liitlastega skeptilisemad. Sõja esimestel aastatel ameeriklased vältisid hoiakute võtmist Tšehhoslovakkia sakslaste küüditamise küsimuses. Samas 1943. aasta juunis toimunud vestluses Benešiga rõhutas Roosevelt, et ta ei nõustu Beneši pakutud ungarlaste deporteerimisega Tšehhoslovakkias, samas leidis ta, et sakslaste arv tuleb viia miinimumini, konkreetsetest arvudest ei räägitud. Britid olid sel ajal ameeriklastega sarnasel arvamusel.⁹⁵ Nõukogude Liit toetas aga Benešit täielikult: 1943. aasta detsembris Moskvast toimunud kohtumisel kinnitasid Stalin ja Molotov, et Nõukogude Liit toetab täielikult Beneši ettepanekut.^{96/97}

Churchilli esialgu kahtlev ja väikse arvu sakslaste küüditamist toetanud seisukoht⁹⁸ aga muutus täielikult seoses Teherani konverentsiga (28. november – 1. detsember, 1943). Sellel konverentsil soostusid liitlased Nõukogude Liidu nõudega, et uueks Nõukogude Liidu läänepiiriks saab pärast sõda Curzoni liin ning uueks Poola piiriks Oder-Neisse liin.⁹⁹ Mainitud nõue tähendas ka tulevaste Poola läänealade sakslastest tühjendamist läbi küüditamiste. See oli Benešile ja eksiilvalitsusele hea uudis. 1944. aasta jooksul Churchill ning Roosevelti poolt välja saadetud kirjades leidis liitlaste küüditamisi toetav seisukoht kinnitust.¹⁰⁰

Uutest arengutest seoses Poolaga indu saanuna esitas Tšehhoslovakkia eksiilvalitsus 1944. aasta sügisel (23. novembril, poolakad olid sarnase sammu astunud juba 27. septembril) memorandum Euroopa Nõundvale Nõukogule (loodi liitlaste poolt Teheranis Euroopa tuleviku planeerimiseks), kus paluti neilt ametlikku heakskiitu küüditamisplaanidele. Memorandumis pakuti, et sõja järel võib Tšehhoslovakkia Müncheni eelsel territooriumil elada u 2,5 miljonit sakslast, kellest vähemalt u 1,5 miljonit tuleb deporteerida.¹⁰¹

Ameerika Ühendriikide ja Suurbritannia vastus memorandumile oli kahtlev ning teatas, et otsus selles küsimuses sõltub teistest liitlaste arvamusest.¹⁰² Samas Nõukogude Liidu aktiivne toetus tagas sisuliselt ka nende heakskiidu.

⁹⁵ Gulyás, „*Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948*“, 2008, lk 299

⁹⁶ Beneš, „*Memoirs Of Dr Eduard Beneš: From Munich To New War And New Victory*“, 1954, lk 299

⁹⁷ Gulyás, „*Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948*“, 2008, lk 299

⁹⁸ Samas, lk 298-299

⁹⁹ Samas, lk 299-300

¹⁰⁰ Beneš, „*Memoirs Of Dr Eduard Beneš: From Munich To New War And New Victory*“, 1954, lk 298-311

¹⁰¹ Brandes, „*Der Weg Zur Vertreibung 1938-1945: Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*“, 2005, lk 328-329

¹⁰² Brandes, „*Der Weg Zur Vertreibung 1938-1945: Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*“, 2005, lk 335

Sellised arengud innustasid ka Benešit, kes teatas Briti välisministeeriumile 1945. aasta jaanuaris, et loodab liitlaste täielikule toele küüditamisküsimuses ning soovib vastu võtta seadused, mis vabastaks sudeedisakslased kodakondsusest ja looks ametiasutuse, mis asuks küüditamisi ette valmistama. Beneš õigustas oma ettepanekut ka sellega, et vastasel korral võivad Sudeedimaal asjad käest minna ja aset leida lintšimised.¹⁰³

Briti välisministeerium lükkas idee tagasi ja nõudis, et Beneš ootaks ära teiste suurriikide heakskiidu. Sõja viimastel kuudel töötas Beneš aktiivselt liitlastele küüditamisidee propageerimise ja selle pakilisuse rõhutamisega. Liitlased siiski ei pooldanud kiirustamist ning rõhutasid korduvalt, et küüditamisküsimused on rahukonverentsi teema ning küüditamisi ei tohiks hakata läbi viima vahetult pärast relvarahu, kuna see võib põhjustada ootamatuid halbu tagajärgi nii küüditatavatele kui ka küüditatuid vastuvõtivatele piirkondadele.¹⁰⁴ Samas leidis ka liitlaste kõrgete ametnike seas teistsuguseid seisukohti, näiteks Briti minister Nicholls leidis, et tšehhidel on mõistlik küüditamine paari aasta jooksul kähku läbi viia, muidu tekib lääneriikide avalikkuses sümpaatia „vaeste sakslaste vastu“.¹⁰⁵

Kokkuvõttes tuleb tõdeda, et küüditamise üle käinud aruteludes polnud liitlaste arvamus sama selgelt hästi välja kujunenud kui eksiilvalitsusel. Huvitav oli näiteks asjaolu, et britid soovitasid Benešil korduvalt loobuda mõttest siduda sakslaste küüditamine nende käitumisega okupatsiooni ajal (süüküsimus), kuna see pidurdanuks protseduuride toimumise kiirust ja oleks võinud lõpplahenduseni jõudmise lõppkokkuvõttes välistada. Samas ametlike väljaütlemiste tasandil rõhutati korrapära ja järkjärgulisust ning püüdu süütute kannatajate tekkimist vältida.¹⁰⁶

Esialgu leppisid britid ja ameeriklased Beneši plaanidega saata kahe aasta jooksul välja u 800 000 sakslast, nagu eelpool mainitud, ajapikku nende vaated muutusid ja lubati suurema arvu sakslaste küüditamist. 1945. aasta märtsis olid asjad nii kaugele arenenud, et Beneš ütles Molotovile välja, et plaanib kindlasti küüditada vähemalt 2 miljonit sakslast, sh kindlasti saksa intelligendid. Huvitav on ka tõik, et küüditamiste õigustamiseks viidati nii tšehhide kui

¹⁰³ Brandes, „*Der Weg Zur Vertreibung 1938-1945: Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*“, 2005, lk 338

¹⁰⁴ Gulyás, „*Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948*“, 2008, lk 300

¹⁰⁵ Brandes, „*Der Weg Zur Vertreibung 1938-1945: Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*“, 2005, lk 335

¹⁰⁶ Samas, lk 191-215

liitlaste endi poolt tihti Lausanne'i konverentsi eduloole 1923. aastast. Lausanne'i tulemustest lähtunud türklaste ja kreeklaste küüditamisi peeti ekslikult „korrapärasteks ja inimlikeks“.¹⁰⁷

2.5.2. Eksiilvalitsuse suhted sudeedisakslaste esindajatega

Eksiilis elavate sudeedisakslaste poliitiline esindus eksisteeris Londonis ajavahemikus 1939-1945, peamiselt moodustasid selle sudeedisakslaste sotsiaaldemokraatliku partei (DSAP) esindajad. Nende juhiks oli Wenzel Jaksch, kes oli sõja ajal aktiivses suhtluses Beneši ja Briti välisministeeriumiga.¹⁰⁸

Suhtlus eksiilis olevate tšehhide ja sudeedisakslaste esindajate vahel hakaks pihta juba 1939. aasta alguses. Sama aasta juulis esimesel eksiilis toimunud kohtumisel, kinnitas Beneš Jakschile, et soovib teha sudeedisakslastega koostööd ning suhtus soosivalt ideesse taastada Tšehhoslovakkia sellisena, et sakslased ja tšehhid saaksid seal konfliktivabalt koos elada. Sõja esimesel paaril aastal oli tõsisel kaalumisel tulevikus Tšehhoslovakkia Šveitsi eeskujul kantoniteks ümber organiseerida.¹⁰⁹

Samas tuleb tõdeda, et ajavahemikus 1939-1942 oli Beneši üheks peaesmärgiks Müncheni lepingu täielik tühistamine ja selle nimel oli valmis ta tegema koostööd ka sudeedisakslaste esindajatega eksiilis, et ka liitlasi veenda oma idee teostatavuses (olid ju Müncheni lepingu osaliste seas Suurbritannia ja Prantsusmaa). Benešil oli vaja ennekõike inglastele selgeks teha, et sõja järel on võimalik rahulik koosseksiteerimine ning et on olemas sõbralikud sidemed tšehhi ja sudeedisaksa demokraatlikke jõudude vahel.¹¹⁰ Ka Wenzel Jaksch näitas valmisolekut koostööks, samas nõudis ta vastutasuks Beneši toetamise eest liitlaste silmis, et too parandaks tulevikus sudeedisakslaste õiguslikku olukorda Tšehhoslovakkias. 1938. aasta eelse olukorra taastamise poolt Jakschs kindlasti ei olnud ning see kajastus ilmekalt tema ja Beneši kirjavahetuses.¹¹¹

Demokraatlikud sudeedisakslased avaldasid selgelt oma positsiooni nn Holmhursti deklaratsioonis 1940. aasta 11. märtsil, milles nad kinnitasid oma valmisolekut elada ühes

¹⁰⁷ Preece, „*Ethnic Cleansing as an Instrument of Nation-State Creation: Changing State Practices and Evolving Legal Norms*“, 1998, lk 824-825

¹⁰⁸ Toim. Prinz, „*Wenzel Jaksch-Edvard Beneš: Briefe und Dokumente aus dem Londoner Exil 1939-1943*“, 1973

¹⁰⁹ Brandes, „*Der Weg Zur Vertreibung 1938-1945: Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*“, 2005, lk 464

¹¹⁰ Toim. Prinz, „*Wenzel Jaksch-Edvard Beneš: Briefe und Dokumente aus dem Londoner Exil 1939-1943*“, 1973, lk 80-81

¹¹¹ Samas, lk 81

riigis tšehhidega ja seega ka revideerida Müncheneri lepingut. Samas nõudsid nad laialdast autonoomiat ja föderaalset riigi loomist.¹¹²

Vastupidiselt Jakschsile ja tema toetajatele oli selge, et sõjajärgse Tšehhoslovakkiana mõtles Beneš Müncheneri-eelset Tšehhoslovakkiaat ja et esialgsete piiride taastamine tähendanuks tema jaoks vana sudeedisakslaste probleemi taastekkimist. Seega oli Benešil vaja välja mõelda viis, kuidas vältida nende probleemide taas esile kerkimist. Võimalusi oli mitmeid, ka selliseid, mis ei kätkenuks küüditamist või muid inimsusevastaseid sunnimeetmeid ning neile ka Jakschs rõhus (näiteks mainitud „Šveitis variant“, agressiivne assimilatsioonipoliitika), Beneš aga vältis kokkuleppeid ja lubadusi kartes pälvida kaasmaalaste pahameelt. See oli ka õigustatud, kuna protektoraadis ja eksiilis elavad tšehhid olid sakslaste suhtes negatiivselt meelestatud ning küüditamisest oli nende seas kindlasti populaarsem kui „rahulikku kooselu ühises riigis“ pakkuvad lahendused.¹¹³

Esialgsete tšehhide ja sudeedisakslaste esindajate vaheliste heade suhete tekkimises oli tähtis roll Brit valitsusel, kes survestas Benešit eksiilis elavate sudeedisakslastega tihedamale koostööle ning tõenäoliselt seetõttu lubas Beneš 1940. aasta sügisel sudeedisakslastele 6 kohta ja ühte aseesimehe koha vastloodud Tšehhi Rahvuslikus Nõukogus (eksiil-parlament).¹¹⁴

Beneš, kes rõhutas ausust ja vastastikust austust diplomaatilistes suhetes sudeedisakslastega, taganes oma väljaütlemistes sellest põhimõttest peagi. Oma memuaarides mainib ta ühes ja samas peatükis, et soovis „ausat mängu“ ja samas toob välja asjaolu, et hoidis Jakschi eest saladuses oma sudeedisakslaste tulevikuga seotud plaane.¹¹⁵ Lisaks mainib Beneš oma memuaarides, et Jakschs pöördus tema poole 1939. aasta 4. detsembril ja soovis eksiilis olevate tšehhide ja sakslaste ühiskoostumist, Beneš keeldus ja palus sakslastel koostada ning talle esitada ühine programm (Londonis tegutses näiteks ka sudeedisaksa kommunistide ühendus jmt).¹¹⁶ Mainitu ilmestab seda, kuidas Beneš ei võtnud sakslasi võrdväärsete partneritena ja hoidis nendega suhteid soojana pigem brittide meeleheaks.

Beneši kahepalgelisusele ja vältimatule tülile Jakschsiga viitas tema väide sudeedisaksa sotsiaaldemokraatide resolutsioonile saadetud vastuses (1942. aasta detsembris), milles ta ütleb, et on alati ühepoolse saksa küsimuse lahendamise vastu olnud ja jääb ka tulevikus

¹¹² Beneš, „*Memoirs Of Dr Eduard Beneš: From Munich To New War And New Victory*“, 1954, lk 331-332

¹¹³ Brandes, „*Der Weg Zur Vertreibung 1938-1945: Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*“, 2005, lk 33-38

¹¹⁴ Gulyás, „*Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948*“, 2008, lk 296

¹¹⁵ Beneš, „*Memoirs Of Dr Eduard Beneš: From Munich To New War And New Victory*“, 1954 lk 213

¹¹⁶ Samas, lk 214

sellele seisukohale. Demagoogiliselt tõdeb ta samas, et kõik, kes natsidele solidaarsust üles on näidanud pidid saama karistada - sakslased pidavat saama karistada samamoodi nagu kõik teised rahvad ajaloos on kaotuse korral sõjas karistada saanud.¹¹⁷ Lisaks rõhutab Beneš oma memuaarides, et Hitleri ühepoolne tegevus ja sakslaste enesemääramisõiguse nõudmine olid viinud olukorrani, mis sundis võtma kasutusele karme meetmeid, samas oma plaanidest rääkides rõhus ta rahvusvahelistele kokkulepetele (mida siis veel ei eksisteerinud), Hitleri julmusele ja tšehhide õigustatud ootustele. Seega polnud Beneši jaoks juba sõja keskpaigas oluline selgitada välja kollaborantide süü individuaalsel tasandil, vaid lihtsaima lahendusena nägi ta sudeedisakslaste küüditamist rahvuslikel alustel ja massiviisiliselt. Peamise õigustusena oma lahendusele kasutas Beneš suurt toetust, mida sudeedisakslased 1938. aasta parlamendisvalmistel Heinleini sudeedisaksa partei vastu üles näitasid (80%-90%) ning Müncheneri lepingu populaarsust.

Esimene võimalus oleks näiteks olnud sudeedisakslaste poolehoidu võitmine, võimaldades neile palju õigusi, samas seoses tšehhide seas levinud arusaamaga sakslastest kui reeturitest ja Hitleri käsilastest osutus see varaiant reaalspoliitiliselt võimatuks. Teise võimalusena on tagantjärele ajaloolaste poolt pakutud ka assimilatsiooni, mis oleks läbi agrssiivse poliitika ellu viidud. Selline lahendus oleks kindlasti nii sudeedisakslaste kui ka tšehhide pahameele pälvinud (kuivõrd oleks tšehhi rahvas olnud valmis „reeturid“ assimileerima ja kas sudeedisakslased oleks valmis olnud vabatahtlikult lõimuma?). Pole teada kuivõrd Beneš eelmainitud lahendusi kaalus, tema sõnavõttud ja küüditamiste alternatiive käsitlevad kirjad olid laveerivad ja populistlikud. Ka Londonis peetud kõned olid vastuolulised, ta rõhutas demokraatia olulisust ning samas vajadust lahendada sakslaste probleem kiiresti ja efektiivselt.¹¹⁸

Beneši reserveerituses Jakschiga suhtlemisel mängisid kindlasti rolli ka tõik, et juba sõja eel 1939. aastal olid mitmed eksiilis elavate tšehhide arvamsuliidrid rõhutanud vajadust viia läbi küüditamised võimalikult kähku pärast natside kukutamist, levinud olid viited Münchenile ja sellest saadud „õppetundidele“. Hilisemad arengud näitasid, et küüditamiste idee oli ka Benešile sümpaatne. Seega leiab taas kinnitust väide, et küüditamiste „juured“ peituvad

¹¹⁷ Beneš, „*Memoirs Of Dr Eduard Beneš: From Munich To New War And New Victory*, 1954 lk 317

¹¹⁸ Gulyás, „*Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948*“, 2008, lk 294

Müncheniga seotus ja natside terror ning kättemaksuaktsioonid Heydrichi atendaadi eest olid kõigest varem otsustatut kinnistavateks teguriteks.¹¹⁹

Hoolimata eksiilis elavate tšehhide seas käivatest aruteludest küüditamise teemadel üllatas Jackhs Benešit 1940. aasta suvel, vahetult pärast Prantsusmaa lüüasaamist, kui kutsus üles ühisele koostööle Hitleri alistamiseks ning soovis muud küsimused seniks kõrvale jätta. Beneš uskus, et Jackhs oli selles üleskutses siiras. Seejärel teatas ta Jakschile, et Tšehhoslovakkia ajutine eksiilvalitsus on pälvinud brittide tunnustuse, aga olukord ei olnud Beneši arvates piisavalt küps „sakslaste küsimuse“ lõpliku lahenduse otsustamiseks¹²⁰.

Sakslased ei olnud küll kaasatud eksiilvalitsusse, aga neid plaaniti kaasata, nagu mainitud, rahvuslikku nõukokku. Brittide survest sudeedisakslaste esindajate kaasamiseks Beneš oma memuaarides vaigis. Siiski ei saanud sudeedisakslased eksiilparlamendis tegutseda, sest nende saadikute ametisse kinnitamist lükati pidevalt edasi, viidates saksavastastele meeleoludele kodumaal. Beneš rõhutas oma memuaarides korduvalt ka sudeedisaksa emigrantide mitmekesisust Londonis, 1940-41. aastal olevat nende seas olnud laialt levinud Suur-Saksa mõtted ning soovimatus tšehhidega koostööd teha.¹²¹ Beneš leidis ka, et Jakschi on ülbeks muutunud, kui arvas, et põhilistes küsimustes pole eksiilvalitsusel võimalik otsuseid teha, kui pole jõutud kokkuleppele sudeedisakslaste esindajatega.

Lisaks seostas Beneš Jakschi vaateid sõjajärgsest Tšehhoslovakkiaast tolle sotsiaaldemokraatliku taustaga. Nimelt leidis Beneš, et sotsiaaldemokraadist sudeedisakslaste liider ootab kiiret sõja lõppu ja tööliste revolutsiooni Saksamaal ning seeläbi ka iseenda, sudeedisakslaste ja ka sotsiaaldemokraatide positsiooni paranemist sõjajärgses Kesk-Euroopas.¹²²

Teatavaid pingeid tekitas Beneši ja sudeedisakslaste vahel viimase arvamus, et Beneš nägi sõna „sudeedisakslane“ osana Konrad Henleini propagandast tšehhi riigi vastu ning kutsus üles sellest „ebakorrektsest“ mõistest loobuma. Mainitud nõudmist võib käsitleda Tšehhi sakslastele enesemääratluse ettekirjutamisega, mis kindlasti konstruktiivsele suhtlusele abiks

¹¹⁹ Brandes, „Der Weg Zur Vertreibung 1938-1945: Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen“, 2005, lk 461-462

¹²⁰ Beneš, E, „Memoirs Of Dr Eduard Beneš: From Munich To New War And New Victory“, 1954, lk 215

¹²¹ Samas, lk 216

¹²² Samas, lk 214

ei olnud. Lisaks kinnitas Beneš, et tšehhid ei aksepteeri tulevikus enam sõna sudeedisakslased ning keelavad selle ja soovitas sellest ka teistel osapooltel oma sõnakasutuses vabaneda.¹²³

Beneši ja Jakschi suhted hakkasid alates 1940. aastast järk-järgult halvenema seoses Tšehhoslovakkia eksiilvalitsuse tunnustuse saamisega liitlastelt ning Müncheni lepingu õigustühiseks kuulutamiseiga. Seoses nende asjaoludega muutus Beneš suhtluses Jakschiga julgemaks ja ta lubas endale teravamaid väljaütlemisi sudeedisakslaste esindaja aadressil.¹²⁴ Beneš arvas sel ajal, et Jakschs näeb tulevikus hea meelega Suur-Saksamaa loomist, milles böömisakslased oleksid Tšehhoslovakkia eraldatud. Tšehhoslovakkia olla Jaksch aga paigutanud Saksamaa eestkoste all olevasse Kesk-Euroopa „ühendusse“ – selliseid vaateid olevat Jaksch Beneši andmetel levitanud Briti leiboristidega suheldes ning tema eest salajas hoidnud.¹²⁵

Beneš rõhutas küll veel 1942. aastalgi, et sudeedisakslaste saatus oleneb nende tegevusest eksiilis ja kodumaal ning ka meeleoludest protektoraadis ja liitlastest. Samas tulevik näitas, et aina rohkem hakkasid maksma liitlaste meeleolud ja tšehhide arvamus. Eksiilis elavate sudeedisakslaste endi tegevus oli aga muutunud teisejärguliseks.¹²⁶ Seda kinnitas ka Beneši 1942. aasta detsembris Jakschile saadetud kiri, mida võib lugeda ühepoolseks suhete katkestamiseks.¹²⁷ Võib oletada, et selles mängis rolli Müncheni tühistamine ja liitlastepoolse mitteametliku heakskiidu saamine küüditamistele tingituna natside kuritegudest protektoraadis.

¹²³ Beneš, „*Memoirs Of Dr Eduard Beneš: From Munich To New War And New Victory*“, 1954, lk 317

¹²⁴ Toim. Prinz, „*Wenzel Jaksch-Edvard Beneš: Briefe und Dokumente aus dem Londoner Exil 1939-1943*“, 1973, lk 95-96

¹²⁵ Beneš, „*Memoirs Of Dr Eduard Beneš: From Munich To New War And New Victory*“, 1954, lk 214

¹²⁶ Brandes, „*Der Weg Zur Vertreibung 1938-1945: Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*“, 2005, lk 200

¹²⁷ Toim. Prinz, „*Wenzel Jaksch-Edvard Beneš: Briefe und Dokumente aus dem Londoner Exil 1939-1943*“, 1973, lk 129-142

3. Sakslaste küüditamised rahvusvahelise õiguse kontekstis

3.1. Küüditamise kui rahvusvähemuste probleemi lahendamise instrumendi jõudmine praktikasse 20. sajandi Euroopas

20. sajandil on küüditamist kasutatud peamiselt kui homogeense rahvusriigi loomise instrumenti. Küüditamisi peeti üldiselt veel 19. sajandi lõpus iganenud ja barbaarseks nähtuseks, aga seoses rahvusluse tõusuga ja Euroopa impeeriumite sisemiste vastuolude tekkega hakati juba siis mitmete teoreetikute poolt mängima ideega küüditamisest kui võimalusest lahendada rahvusvähemustega seotud probleeme (juba 1896. aastast on andmeid küüditamisidee kaalumise kohta seoses Türgi rahvusvähemuste probleemiga¹²⁸). Esimene maailmasõda ja selleni viinud konfliktid (Balkani sõjad jt) panid aga aina rohkemaid otsustajaid küüditamiste poolt sõna võtma ja otsuseid tegema.¹²⁹

Uute väikeriikide loomiseks oli oluline rahvusliku enesemääramise printsiibi tähtsustamine ja elluviimine - see oli kohati ka kahe teraga mõõk nagu hilisemad sündmused näitasid. Rahvusvähemuste sundküüditamist põhjendati tihti ka küüditatute rahvusliku enesemääramise õiguse täitmisega, keda küüditati, nt olles küüditatud nõ emamaale sai vähemustest väidetavalt osa rahvuskehandist, millesse nad kuuluvad ja millega neil on etnokultuurilised sidemed.¹³⁰

Alates sellest, kui Woodrow Wilson nägi rahvuslikus enesemääramise õiguses 1919. aasta Pariisi rahukonverentsil esile kerkinud territoriaalsete küsimuste „lahendust“ (see kajastus nii tema kuulsas 14 punkti kõnes¹³¹ kui ka Rahvasteliidu lepingu 10. artiklis¹³²) on rahvuslik puhastamine mõjutanud miljoneid inimesi. Juba sõdadevahelisel perioodil leidsid aset mitmed küüditamised „tagasi kodumaale“, nt 1,5 miljonit kreeklast küüditati Türgist, 400 000 türklast Kreekast, ca 100 000 bulgaarlast Kreekast jne.¹³³

¹²⁸ Frank, „*Expelling The Germans: British Opinion and Post-1945 Population Transfer In Context*“, 2008, lk 16

¹²⁹ Samas, lk 10, lk 14

¹³⁰ Preece, „*Ethnic Cleansing as an Instrument of Nation-State Creation: Changing State Practices and Evolving Legal Norms*“, 1998, lk 823

¹³¹ Woodrow Wilsoni 14 punkti kõne ja Rahvasteliidu konventsiooni 10. artikkel, 1918-1919

(<http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?type=header&id=FRUS.FRUS1918Supp01v01> külastatud 1. Mai 2014)

¹³² Samas

¹³³ Preece, „*Ethnic Cleansing as an Instrument of Nation-State Creation: Changing State Practices and Evolving Legal Norms*“, 1998, lk 823

Märgilise tähendusega küüditamiste kui sobiva rahvuspoliitika instrumendi kinnistumise jaoks oli 1919. aastast pärinev Kreeka-Bulgaaria rahvusvähemuste vahetamise konventsioon (esimene, mis toimus rahvusvaheliste vaatlejate osavõtul ja rahvusvahelise kogukonna poolt autoriseerituna, samas oli see ametlikult „vabatahtlik“)¹³⁴ ja juba mainitud 1923. aasta Lausanne'i konverents ja selle tulemused: lepiti kokku sunniviisilistes (!) Türgis elavate kreeklaste küüditamises Kreekasse ja Kreekas elavate türklaste küüditamises Türgisse.¹³⁵

20.-30ndatel toodi Lausanne'i lepingut tihti välja kui eeskuju „korrapäraselt ja inimlikult läbiviidud rahvastiku ümberpaigutamise“.¹³⁶ Samas pälvisid Lausanne'i otsused laialdast negatiivset vastukaja avalikkuses¹³⁷ ning konverentsi tulemuste kohta sõnas toonane Briti välisminister lord Curzon 1923. aastal: „(Etnilise puhastuse legaalse pretsedendi loomine) *on läbinisti halb ja õel lahendus* (rahvusvähemuste probleemile), *mille eest maailma maksab tuleva saja aasta jooksul rasket hinda.*“¹³⁸

Siiski peeti küüditamisi hädalahenduseks. Rahvusvähemuste kaitset püüti peamiselt tagada Rahvaste Liidu poolt loodud süsteemiga, mille toetajaks oli esialgu ka Edvard Beneš. Süsteemi toimimine osutus aga probleemseks. Nimelt põhjustasid rahvusvähemuste kaitseks sõlmitud lepingud tihti nõ emamaade sekkumist nende riikide asjadesse, kus elas nende rahvasrahvusvähemus (näiteks Saksamaa aktiivsus oma mujalelavate rahvusvähemsute „kaitsel“). Poola astus 1934. aastal rahvusvähemuste kaitse süsteemist välja. Seda võib lugeda „Rahvasteliidu rahvusvähemuste karantiide süsteemi“ läbikukkumise esimeseks kinnituseks.¹³⁹

Küüditamisetel oli ka tähtis osa natside poliitikas. Nad olid etniliste gruppide ümberpaigutamise süsteemi eestkõnelejad juba enne Teist maailmasõda. Näiteks tegeleti 30ndate teisel poolel aktiivselt sakslaste tagasi Reichi kutsumisega. Sakslaste Reichi kokkutoomine oli osa sakslaste rahvuslikust enesemääramisest. Bilateraalsete lepingutega kutsuti Saksamaale Baltimaade, Rumeenia, Jugoslaavia, Bulgaaria ja Itaalia sakslasi.¹⁴⁰

¹³⁴ Frank, „*Expelling The Germans: British Opinion and Post-1945 Population Transfer In Context*“, 2008, lk 18-19

¹³⁵ Preece, „*Ethnic Cleansing as an Instrument of Nation-State Creation: Changing State Practices and Evolving Legal Norms*“, 1998, lk 824

¹³⁶ Frank, „*Expelling The Germans: British Opinion and Post-1945 Population Transfer In Context*“, 2008, lk 9

¹³⁷ Samas, lk 21

¹³⁸ Preece, „*Ethnic Cleansing as an Instrument of Nation-State Creation: Changing State Practices and Evolving Legal Norms*“, 1998, lk 817 – tsitaat Lausanne'i konverentsilt

¹³⁹ Samas, lk 824

¹⁴⁰ Samas, lk 825

Natsi-Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahelised lepingud ajavahemikust 1939-1940 (sealhulgas ka MRP) nägid ette küüditamisi. Mitmel puhul viidi läbi ka nõ rahvagruppide vahetused (näiteid on mitmeid: 100 000 sakslast liigutati saksa aladele ja vastukaaluks liigutati u 30-40 000 ukrainlast ja valgevenelast Sakamaa okupeeritud aladelt Nõukogude aladele). Kõik see küll lõppes Saksamaa sissetungiga Nõukogude Liitu 1941. aasta suvel. Ka Ungari hoolitses selle eest, et sõja ajal Slovakkia käest saadud territoorium saaks suure ungarlaste enamusega piirkonnaks ning selleks küüditati sunniviisiliselt ungarlasi sinna mitmelt poolt Euroopast (näiteks Jugoslaaviast ja Rumeeniast).¹⁴¹

3.2. Potsdami konverents ja küüditamiste õiguslik külg

Käesolevas töös käsitletavaid sakslaste küüditamisi võib jagada 3 faasi: esiteks 1944. aasta lõpus ja 1945 aasta alguses sakslased kas põgenesid punaarmee eest või evakueeriti natside poolt; teiseks 1945. aasta kevadel ja suvel toimusid nn metsikud küüditamised (*Wilde Vertreibungen* – Ida-Euroopas toimus kontrollimatu sakslaste pagendamine, pearolli mängisid selles kohalikud võimud, eriti aktiivselt just Tšehhoslovakkias), millel polnud liitlaste heakskiitu; kolmas faas saabus pärast Potsdami konverentsi ja kestis ametlikult 1948. aastani. Käesolev peatükk keskendub ennekõike 3. faasile, mil sõda oli lõppenud ning küüditamisi püüti näidata seaduslikena, kahe esimese faasi puhul olid küüditamised nii rahvusvahelise õiguse kui kohalike seaduste kohaselt ebaseaduslikult ja omavoliliselt läbi viidud.¹⁴²

De Zayas on kirjutanud neljast peamisest kriteeriumist, millest lähtuvalt tuleks uurida ümberasustamisi, nendeks on: 1) väljasaatva võimu legitiimsus; 2) riigi olemasolu, mis on võimeline ja soovib väljasaadetuid vastu võtma; 3) viis, kuidas ümberasustamine läbi viiakse; 4) inimõigus elada oma kodumaal, st õigust mitte olla välja saadetud oma sünnimaalt.¹⁴³ Kaks viimast punkti on seotud otseselt inimõigustega, küüditamiste puhul rikutakse otseselt õigust varale ja kodumaale. Väljasaatvate võimude legitiimsus, sõltumatus ja tegevuse moraalne aspekt olid II maailmasõja järel samuti seotud mitmete küsimustega. Saksamaa võimekus küüditatuid vastu võtta oleks samuti tulnud kahtluse alla seada, 1945. aastal Potsdamis seda aga jõuliselt ei tehtud. Teema jäi pigem diplomaatide omavahelisse suhtlusesse kinni ning lepingutesse ei jõudnud.

¹⁴¹ Preece, „*Ethnic Cleansing as an Instrument of Nation-State Creation: Changing State Practices and Evolving Legal Norms*“, 1998, lk 826

¹⁴² Ther, „*The Integration of Expellees in Germany and Poland after World War II: A Historical Reassessment*“, 1996, lk 786

¹⁴³ de Zayas, „*The Legality of Mass Population Transfers: The German Experience 1945-48*“, 1978 lk 1

Potsdami konverentsil autoriseeriti sakslaste ümberasustamine Tšehhoslovakkia, Poolast ja Ungarist. Lisaks võib rääkida ka sakslaste ümberasustamisest ning varast ja kodakondsusest ilmajätmisest ka Rumeenia, Jugoslaavia jt puhul, aga käesolevas peatükis keskendutakse Tšehhoslovakkiale, Poolale ja Ungarile, sest nende riikide puhul sanktsioneeriti sakslaste pagendamine rahvusvahelisel konverentsil liitlaste poolt ning seoses sellega esineb teatavaid ühisjooni. Potsdami konverentsi lõppdokumendi 13. paragrahv tegeles sakslaste ümberasustamisega, üks antud töö seisukohast tähtsamaid punkte selles oli nõue, et ümberasustamised toimuksid „korrapärasel ja inimlikul moel“ (seega pöörati tähelepanu de Zayasi väljatoodud punktidest ainult ühele).

Rahvusvahelise õigusega läksid liitlased de Zayasi väitel vastuollu mitmes aspektis. Näiteks enne 1945. aasta 5. juuni Berliini deklaratsiooni (sellega võttis liitlaste kontrollnõukogu ametlikult üle Saksamaa valitsemise) ei oleks tohtinud olla ühelgi riigil autoriteeti deporteerida inimesi Saksamaa territooriumilt või selle sisse, see oli selge vastuolu rahvusvahelise õiguse printsiipidega (1907. aasta Haagi konventsiooniga). Liitlased küll korduvalt väitsid 8. mai ja 5. juuni vahelisel ajal, et sõjaseisukord Saksamaaga püsib, samas väideti ka, et Haagi konventsiooni regulatsioonid enam ei kehti. See tundub siiski omavolilisena ja de Zayasil on õigus väites, et Haagi konventsioon oli selle tegijate poolt mõeldud jõus olema kuni rahulepingu sõlmimiseni.¹⁴⁴

Üks de Zayasi põhiväiteid deporteerimiste illegaalsuse kohta oli asjaolu, et vahetult pärast Saksa sõjaväe alistumist (8. mai) polnud ametlikult ei Tšehhoslovakkia ega ka Poola võimudel õigust sakslasi nende kodudest välja saata, neil puudus suveräänne võim oma territooriumi üle (ametlikult oldi okupeeritud Punaarmee poolt). Lisaks poleks ka liitlased omanud volitusi lubamaks Saksamaale sisserännet, mis mõjutaks väga suurel määral sealse elanikkonna elatustaset.¹⁴⁵

Küüditamiste näol toimus ka inimeste „kodumaast ilma jätmine“. Juba alates keskajast olid sakslased emigreerunud Ida-Euroopasse. Tihti on neid kutsunud kohalikud maaisandad. 20. sajandi alguseks oli Saksa elanikkonda peaaegu kõigis Ida-Euroopa riikides: Austria-Ungaris, Rumeenias, Serbias, Venemaal jne. Tihti olid saksa kogukonna liikmed ühiskonnas juhtivatel positsioonidel, Ida-Euroopa sakslastel oli tekkinud oma kultuuriruum.¹⁴⁶ Küüditatute seas oli

¹⁴⁴ de Zayas, „*The Legality of Mass Population Transfers: The German Experience 1945-48*“, 1978 lk 2

¹⁴⁵ Samas, lk 10

¹⁴⁶ „Küüditamisevastase keskuse“ (*Zentrum gegen Vertreibung*) kodulehekülj (http://www.z-g-v.de/english/aktuelles/?id=60 külastatud 2. mai 2014)

nii riigi- (*Reichsdeutsche*, sakslased, kes elavad Saksamaal) kui ka rahvussakslasi (*Volksdeutsche*, sakslased, kelle põliselupaik asub väljaspool Saksa riiki, nt sudeedisakslased ja volgasakslased).¹⁴⁷ Suurem osa Ida-Euroopa rahvussakslasi olid oma kodupaikades elanud sajandeid ning seega puudus kohalikel riigivõimudel õigus käsitleda neid võõrelementidena.

Potsdamis lepiti kokku, et ümberasustamised peavad olema teostatud 1948. aastaks.¹⁴⁸ Juba siin esineb vastuolu, sest miljonite inimeste küüditamise projekti planeerimine oli toimunud selgelt kiirustades ja kõigi seotud osapoolte osavõtuta, juba seetõttu ei saanud olla küüditamised „inimlikud“ – peamiste asjassepuutuvate (sakslaste) arvamus jäi kuulmata. Küüditamise pooldajad rõhutasid korduvalt, et asjaga on kiire ning kuna Nõukogude Liit oli nende poolel, otsustati Potsdamis küüditamised kõigest kolme aastaga läbi viia ning sedagi sõjajärgsetes keerulistes oludes, mõistlikum oleks olnud seda ehk rohkema aja möödudes ja stabiilsemates tingimustes teha.

Isegi küüditatavate hulga osas polnud selgust, 1945. aasta novembris arvati, et ümber asustada tuleb ainult 6 650 000 Ida-Euroopa sakslast, hiljem selgus, et see arv on u kaks korda kõrgem. Potsdami konverentsil väitsid poolakad ja Nõukogude Liidu esindajad, et Poolas viibib ainult 1,5 miljonit sakslast, keda tuleb ümber asustada, tegelikult oli neid u 5 miljonit, tegu oli teadliku valetamisega enda huvides – sellest said hiljem ka Ühendriigid ja Suurbritannia teada, kui nende tsoonidesse saabus selgelt rohkem inimesi kui oodatud (vt ka Lisa 1). Tundub tõenäoline, et olles olukorrast Ida-Euroopast paremini informeeritud, oleksid ameeriklased ja britid ehk teisiti toiminud.¹⁴⁹

Küüditamistel olid ohvrid, kes said karistada abstraktse „sakslaste kollektiivse süü“ tõttu. Väited, et sakslased kui võõrelemendid võiksid riiki destabiliseerida ole samuti eriti pädevad, sest Ida-Euroopa sakslased olid elanud neil aladel sajandeid kõrvuti koos muude rahvastega. Teise maailmasõjani ei viinud mitte oma heaolu nimel tegutsevad vähemused, vaid vääristunud rahvuslik ideoloogia ning totalitaarsete riikide laienemisambitsioonid.

Enne Teist maailmasõda süüdistas inglise press Tšehhoslovakkia eksilvalitsuse presidenti Benešit isegi sakslaste diskrimineerimises.¹⁵⁰ Nagu eelnevalt öeldud, lisaks Benešile oli

¹⁴⁷ de Zayas, „*The Legality of Mass Population Transfers: The German Experience 1945-48*“, 1978 lk 10

¹⁴⁸ „*Potsdami konverentsi lõppdokumendid*“, 1945

(<http://images.library.wisc.edu/FRUS/EFacs/1945Berlinv02/reference/frus.frus1945berlinv02.i0036.pdf> külastatud 28. aprill 2014)

¹⁴⁹ de Zayas, „*The Legality of Mass Population Transfers: The German Experience 1945-48*“, 1978, lk 144-145

¹⁵⁰ Toim. Prauser, Rees, „*The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*“, 2004, lk 15

sakslaste pagendamisest huvitatud Nõukogude Liit, sest Poolale oli vaja tagada kompensatsiooniks Saksa idaalad, kuhu oli vaja ümber asustada poolakaid, kes olid enne elanud Curzoni liinist idas - need Poola alad läksid sõja järel Nõukogude Liidule. Benešil õnnestus täielikult tahaplaanile suruda eksiilis olnud Tšehhoslovakkia mõõdukamate sakslaste parteide esindajad, ennekõike Wenzel Jakchs, ning seeläbi vaigistada ka Tšehhoslovakkias elavate sakslaste eestkõneleja küüditamise küsimustes.¹⁵¹ Beneši juhtum on tõenäoliselt näide sellest, kuidas üks osav diplomaat suudab enda riigi huvides liiga palju teisi mõjutada ning seda antud juhul Ida-Euroopa sakslaste arvel.

Huvitav on ka tõik, et demokraatlikud lääneriigid olid Atlandi hartaga lubanud mitte tunnustada territoriaalseid muudatusi, mis ei ole kooskõlas neil territooriumidel elavate rahvaste vaba tahtega.¹⁵² Seega mindi selgelt vastuollu varem lubatuga. Ameeriklased ja britid olid Teherani konverentsi (1943 talv) ajal väga halvas positsioonis: teine rinne polnud avatud ning põhilist sõjaraskust kandis Nõukogude Liit. Sellises olukorras tõi Stalin nende ette ka seisukoha, et Poola piir peaks nihkuma Oderini. Sellises olukorras olid lääneriigid võimetud Stalinile vastu vaidlema.¹⁵³

Potsdami konverentsi protokollis sisaldus järgnev lõik: „*Kolm valitsust, olles kaalunud küsimust kõigi selle aspektides, mõistavad, et Poolasse, Tšehhoslovakkiasse ja Ungarisse jäänud saksa rahvastiku Saksamaale ümber asustamine on vaja läbi viia. Nad nõustuvad, et kõik rahvastiku ümberasustamised peavad toimuma korrapäraselt ja inimlikult.*“¹⁵⁴ Protokollis kinnitamise ajaks polnud ära määratletud näiteks kui suurest Poolast ja kui suurest Saksamaast on juttu (piirid polnud selged). See asjaolu näitab, et liitlaste sõja ajal valmis tehtud plaanid (näiteks Poola piiride asjus) olid otsekui seadused, mis kehtisid enne konkreetsete õigusaktide vastuvõtmist või eetilistel alustel kaalumist.

Peale sõja lõppemist toimunud sakslaste küüditamine, mida tihti sooritati kuritegeliku jõhkruusega, oli Potsdamis 1945. aasta juulis sõlmitud võitjate kokkuleppe kohaselt „täiesti seaduslik“. Järjekordselt kasutati ära tugevama õigust ning Saksamaa ja sakslased said karistada palju jõhkramalt kui pärast Esimest maailmasõda (lisaks küüditamistele

¹⁵¹ Brown, „*The Diplomacy of Bitterness: Genesis of the Potsdam Decision to Expel Germans from Czechoslovakia*“, 1958, lk 614

¹⁵² *Atlandi Harta*, 1941 (<http://avalon.law.yale.edu/wwii/atlandic.asp> külastatud 1. mai 2014)

¹⁵³ *Teherani konverentsi diplomaatilised paberid*, 1943, lk 510-512 (<http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?type=header&id=FRUS.FRUS1943CairoTehran> külastatud 1. mai 2014)

¹⁵⁴ *Potsdami konverentsi lõppdokumendid*, artikkel 13, 1945 (<http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?type=header&id=FRUS.FRUS1945Berlinv02> külastatud 29. aprill 2014)

territoriaalsed kaotused, lõhenemine jne). Sellest kõigest said kasu võitjariigid, ennekõike üks Teise maailmasõja agressoritest – Nõukogude Liit.

Pärast Teise maailmasõda vähenes küüditamismeetodi kasutamine. Raudne eesriie vähendas rahvastiku ümberpaigutamise võimalusi ida- ja läänebloki vahel. Nagu eestlastele hästi teada, siis blokisisest leidsid küüditamispraktikad ka hiljem rakendust. Tähtis oli asjaolu, et sõjajärgne probleemseim Euroopa vähemusrahvus, sakslased, olid Saksamaale kokku küüditatud, vähesed said jääda oma sõjajärgsetesse Ida-Euroopa kodudesse.

Kokkuvõte

Käesoleva bakalaureusetöö kirjutamiseks analüüsitud allikate põhjal võib väita, et rahvusvahelise õiguse seisukohast ei oleks sakslaste küüditamised Ida-Euroopast olnud õiguspärased juba nende toimumisele eelnenud kümnenditel. Küüditamiste õigustus oli liitlaste jaoks pragmaatilist laadi ning Beneši ja Tšehhoslovakkia eksiilvalitsuse jaoks (rahvuslik-)ideoloogilistest alustest lähtuv.

Lisaks selgus, et Potsdami konverentsi alguseks olid liitlased jõudnud Benešiga kokkuleppele, et Tšehhoslovakkia sakslaste küüditamised on vajalikud. Diplomaatilisel tasemel olid loodud tingimused umbkaudu kolme miljoni inimese sanktsioonideta küüditamiseks. Küüditamiste lubamises liitlaste poolt mängisid rolli sudeedisakslaste suur toetus natsidele enne sõja algust, Müncheni lepingu häbiväärne läbikukkumine, natside kuriteod sõja ajal, tšehhide seas levivad saksavastased meeleolud, varasem praktika (Lausanne), Beneši ja eksiilvalitsuse lobitöö, Nõukogude Liidule Teheranis antud lubadused, sõjast tingitud emotsioonide domineerimine ning suutmatus kokku leppida alternatiivses inimõigusi arvestavas lahenduses.

Küüditamistega seotud peamise probleemina võib mõista asjaolu, et see tegeleb territoriaalküsimustega, tuues ohvriks inimesi – rahvusvahelise õiguse ja inimõiguste seisukohast on see probleemi üks dimensioonidest.

1944-1948 toimunud sakslaste deporteerimised Ida-Euroopas kinnistasid Euroopa jagunemist vastavalt otsustele, mida liitlased (ennekõike suur kolmik) olid ajavahemikus 1941-1945 toimunud konverentsidel teinud. Kindlasti olid Teise maailmasõja lõpuks tehtud järeldused varasematest konfliktidest, mis viisid kaudselt ka kahe maailmasõjani, ning püüti vältida nende kordumist. Otsuste täideviimiseks kasutatud meetodid olid kohati julmad, järgides paljuski suurriiklike huve, eriti Nõukogude Liidu omi, kes oli sõjas põhiraskust kandnud. Poolast sai monoliitne rahvusriik, Ungarisse jäi väga väike saksa vähemus ning Tšehhoslovakkia riik vabanes samuti oma vähemusrahvustest (lisaks sakslastele ka sadadest tuhandetest ungarlastest). Saksa vähemuste „probleem“ leidis küüditamiste järel kiire lõpu ning vähendas kindlasti ka marginaalset poliitilist mõju, mis Saksamaal oli Ida-Euroopale Teisele maailmasõjale järgnenud kümnenditel; suurimaks mõjutajaks ja suunajaks oli Nõukogude Liit.

Ebaõiglane on olukord, kus ühe rahvuse nõuete täitmiseks peab kannatama teine rahvus. Sakslaste deporteerimise puhul kasutati ära Teise maailmasõja järgset soodsat olukorda: kuna Natsi-Saksamaa oli olnud peamine sõjasüüdlane, kaldusid rahvuslikult meelestatud poolakad ja tšehhid sakslasi käsitlema kui kollektiivse vastutuse kandjaid. Sakslasi nähti kui riigi õõnestajaid, milles nad elavad. Poola huvides oli saada lubatud kompensatsiooni Nõukogude Liidule kaotatud idaalade eest, riigi sisemise stabiilsuse huvides oli sakslased sealt minema saata. Tšehhoslovakkia puhul võib rääkida kättemaksust sudeedisakslastele, kes olid sõja eel Saksamaaga liitumist toetanud – samas kerkib küsimus, kas neil ei olnud õigust seda teha (neid oli 30ndatel sama palju kui Norras elanikke), arvestades asjaolu, et nad olid Esimese maailmasõja järel protesteerinud Tšehhoslovakkia liidendamise vastu.¹⁵⁵

Ungari sakslaste deporteerimine erines mitmetes aspektides Poola ja Tšehhoslovakkia sakslaste ümberasustamisest. Ungari puhul ei saanud rääkida avalikkuse survest ja Ungari rahva nõudmisest, seda võib mõista küüditamise kui poliitika ajamise vahendi paljastamisena: mängus olid teiste riikide, ennekõike Nõukogude Liidu, huvid. Potsdami konverentsil nõudis just Nõukogude Liit Ungari sakslaste Saksamaale ja Austriasse saatmist. Põhjuseks võis olla nii soov sihtriikide olukorda destabiliseerida kui ka Ungaris kommunistlikust ideoloogiast lähtuvat edukamat poliitikat ellu viia. Sakslaste pagendamine Ungarist lõi ka omamoodi õigustuse Slovakkia ungarlaste deporteerimiseks Ungarisse. Ungari valitsus sai küll vahetult pärast sõja lõppu aru, et sakslaste väljasaatmine tooks nende välismaal elavatele kaasmaalastele samuti kaasa ümberasustamise. Vaid Nõukogude Liidu surve ja mõju sisepoliitikale (1948. aastaks olid kommunistid Ungaris domineerival positsioonil) sundis Ungarit järele andma.¹⁵⁶

Sakslaste kollektiivselt süüdi mõistmine ja karistamine läbi massiküüditamiste oli rahvusvaheliste õigusnormide vastane, õiglane oleks olnud üksikjuhtude eraldi uurimine, mis aga ei sobinud Teise maailmasõja järgsesse keerulisse konteksti. Selge on, et esiplaanil olid nii Tšehhoslovakkia kui ka Poola puhul nende riikide enda huvid monoliitse rahvusriigi loomisel. Teise maailmasõja järel üritas näiteks tulevastele Poola aladele, kus asusid nende kodud, naasta ligikaudu miljon sakslast, see on taaskord näide inimõiguste rikkumisest.¹⁵⁷ Rahvusvahelise tunnustuse deporteerimistele surus läbi Nõukogude Liit, kes kasutas ära sõjaga saavutatud tugevat positsiooni.

¹⁵⁵ de Zayas, „*The Legality of Mass Population Transfers: The German Experience 1945-48*“, lk 156

¹⁵⁶ Toim. Prauser, Rees, „*The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*“, lk 35

¹⁵⁷ de Zayas, „*Anmerkungen zur Vertreibung: der Deutschen aus dem Osten*“, 1986, lk 120

Tänapäeva seisukohalt vaadates oli sakslaste küüditamise näol 1945-1948 tegemist suuremahulise rahvusvaheliste normide rikkumisega, vastuollu mindi ka üldinimlike eetiliste normidega. Ameeriklased ja britid, kes olid Teise maailmasõja järel ainsana piisavalt tugevad, et olla vastukaaluks Nõukogude Liidule, polnud Poola, Tšehhoslovakkia ja Ungari sakslastele midagi lubanud, Nõukogude Liidule ja Tšehhoslovakkia eksiilvalitsustele aga küll. Seetõttu olid nad sunnitud Potsdamis ametlikult nõustuma sakslaste küüditamisega Ida-Euroopast, neil olid moraalsed kohustused põhilist sõjaraskust kandnud Nõukogude Liidu ees.

Beneši käitumine sõja ajal ja vahetult selle järel oli mõistetav ehk seletatav sellega, et tõenäoliselt soovis ta vältida maailmasõja eelsete probleemide taasteket ja tahtis olukorra kiiresti keerulist rahvusvahelist olukorda ära kasutades lahendada. Probleemne oli aga lahenduse äärmuslikkus ning alternatiivide tõsiselt kaalumata jätmine vahetus sõjajärgses kontekstis, kus rahva üleskõetud emotsioonidel oli tagantjärele hinnates liiga suur tähtsus. Seega võib Beneši tegevust mõista ka populistlikuna, mitte läbikaalutuna.

Teise maailmasõja järel eksisteeris Euroopas omamoodi „õigusvaakum“, võitjad ja nendega koostööd tegevad kohalikud toimisid enda äranägemise järgi, varasemad rahvusvahelised lepingud ei olnud suutnud sõjajubedusi ära hoida ning olid diskrediteeritud. Toimused Nürnbergi protsessid, mis löid inimsusevastaste kuritegude kontseptsiooni, tippnatse süüdistati näiteks ka Poola ja Prantsusmaa elanike küüditamises. Küüditamist mõisteti kui inimsusevastast sõjakuritegu. Hoolimata sellest käis Nürnbergi protsesside toimumise ajal aktiivne sakslaste deporteerimine Ida-Euroopast, võitjad rikkusid otseselt rahvusvahelisi õigusnorme, mille nad olid äsja loonud.¹⁵⁸ Näiteid (mentaliteedile) „enne enda ninaesine ja siis moraal“ oli sõjajärgses keskkonnas teisigi - kahjuks võeti mitmed tähtsad otsused (sh Potsdami omad) vastu kiirustades ja oludes, kus valitses võitja õigus. Kindlasti oleks mõistlikum olnud oodata stabiilsemaid aegu, kus õigusemõistmine lähtuks eetilisematelt alustelt.

Tekib küsimus, kes oleks võinud sekkuda asjade käiku ning aeglustada selgelt liiga kiiresti ja ohjeldamatult toimunud ümberasustamiste kulgu. Tõenäoliselt ainult suurvõimud, st Ameerika Ühendriigid või Suurbritannia. Siiski ei olnud nende huvides liigne sekkumine, kui, siis ainult nii palju, et nende okupatsioonitsoonid ei langeks liigse pagulaste surve alla, sest ka neile avaldasid sõjaaegsed majandusraskused mõju ning tähelepanu oli hajutatud. Asjaolu, et sakslasi ametlikult kolmest riigist korruga deporteeriti, vähendas kindlasti ka rahvusvahelist

¹⁵⁸ de Zayas, „Anmerkungen zur Vertreibung: der Deutschen aus dem Osten“, 1986, lk 58-59

tähelepanu kõikidele riikidele eraldi. Huvitav on ka tõik, et näiteks Briti avalikkuse suhtumine oli kriitiline oma valitsuse tegevuse suhtes seoses sakslaste küüditamistega ning toonases meedias ilmus mitmeid artikleid, mis olid selle „lahenduse“ suhtes kriitilised. Seega huvitav oleks ka küsimus, mida küüditamised autoriseerinud riikide rahvas oleks sellest lahendusest arvanud, kui neilt oleks küsitud.¹⁵⁹

Teise maailmasõja eest said Ida-Euroopa sakslased kollektiivselt karistada, natside poolt kordasaadetud ebaõiglusele vastati sõja järel samuti ebaõiglusega. Ida-Euroopa küüditatud sakslased langesid Nõukogude Liidu ning kohalike võimude, kelle huvides oli monoliitsete rahvusriikide loomine, ohvriteks. De Zayas on kirjutanud Albert Schweitzerit parafraaseerides: „Kas on olemas õigust kodumaale?“ Teoorias jah. Praktikas võib-olla kunagi. Ehk kunagi siis, kui inimene on vabanenud vaikivast ja tugevast viha haardest - kui ta otsustab olla inimene teistele inimestele.“¹⁶⁰

Teise maailmasõja peamised osapooled olid totalitaarsed riigid NSVL ja Saksamaa, kelle julmad ühiskonna kujundamise meetodid jõudsid läbi sõjategevuse ka Ida-Euroopasse. Ühiskonda käsitleti kui masinat, millest saab ühe osa eemaldada ning vajadusel teisega asendada (*social engineering*).¹⁶¹ Selline suhtumine on taunimissväärne, kuna vaatab täielikult üle indiviidist, kelle heaolu tagab ka ühiskonna korrapärase edenemise. Konfliktide lahendamine ainult ühe osapoole arvel ilma kompromissita loob tavaliselt tulevikuks uusi pingeid.

Ida-Euroopas sakslaste küüditamine õnneks suuri pingeid ei tekitanud: Euroopa oli raudse eesriidega peaaegu pool sajandit jagatud ning Nõukogude mõju alla jäänud Ida-Euroopa ei olnud läände küüditatud „majandusimet läbi elavatele“ sakslastele eriti atraktiivseks sihiks. Euroopa jagunemine, küüditamistega nõustunud liitlaste vaikimine ning ka Nõukogude Liidu otsene kohalolek Ida-Saksamaal pärssis küüditamiste teema põhjalikku analüüsi ajaloolaste poolt 90ndate alguseni. Bakalaureusetöö materjalide põhjal tuli tõdeda, et tänaseks on teemakohane kirjandus mitmekülgne ja põhjalik ning seda on ilmunud viimaste kümnendite jooksul ühe uurija jaoks hoomamatutes kogustes.

Tagasisivaates võib öelda, et tänapäevastes oludes oleks rikkunud sakslaste küüditamine Ida-Euroopas tõenäoliselt kõiki inimõigustega seotud rahvusvahelisi lepinguid. Tähtsamad neist,

¹⁵⁹ Frank, M. „*Expelling The Germans: British Opinion and Post-1945 Population Transfer In Context*“, 2008

¹⁶⁰ de Zayas, „*The Legality of Mass Population Transfers: The German Experience 1945-48*“, 1978, lk 157

¹⁶¹ Stola, „*Forced Migrations in Central European History*“, 1998, lk 338

millega sakslaste ümberasustamisel vastuollu mindi, on nt Haagi konventsioon, Nürnbergi kohtu otsustega loodud õigusnormid (inimsusevastaste kuritegude kontseptsioon), Genfi konventsioon (artikkel 49), Euroopa Inimõiguste konventsioon (artiklid 3 ja 4 neljandast protokollist) ja ÜRO inimõiguste konventsioon.¹⁶²

Jennifer Jackson Preece on tabavalt kirjutanud: „Seni, kuni riikide iseseisvust õigustatakse rahvusliku enesemääramise õigusega ja rahvusriik püsib ideaalse riigivormina, püsib ka etniliste puhastuste tung: selline oli olukord 1993. aastal, täpselt nagu ka 1923. aastal ja sellisena püsib olukord ka tänapäeval.“¹⁶³ Eelpool toodut ilmestavad ka käimasolevad Ukraina sündmused. Beneš viitas natside väärale rahvusliku enesemääramise õiguse tõlgendamisele, samas lähtus ta ise sarnastest põhimõtetest, rikkudes miljonite inimeste inimõigusi homogeense rahvusriigi nimel.

Võrdlused Natsi-Saksamaaga ei ole küll kohased, kuna natsid rakendasid homogeensuse saavutamise nimel äärmuslikke meetmeid. Samas oli Tšehhoslovakkia sakslaste küüditamine näide, kus ühele inimõiguste rikkumistele natside poolt vastati teise inimõiguste rikkumisega (küüditamised) ning mõlemad inimõiguste rikkumised kandsid homogeense rahvusriigi loomise eesmärki. Võib kindlalt väita, et sakslaste küüditamine Tšehhoslovakkiast ei olnud ennekõige kollaborantide karistamine, vaid Beneši ja tšehhi rahva huvides läbi viidud aktsioon, mis sai teoks seoses Saksamaa ja sakslaste diskrediteerimisega natside ja nende ideoloogia poolt. Kõrgeimale kohale ei seatud inimõiguseid, vaid „kollektiivne süü“ ja varasemate häbiväärsete otsuste heastamine (München).

¹⁶² „Küüditamisevastase keskuse“ (*Zentrum gegen Vertreibung*) kodulehekülj (http://www.z-g-v.de/english/aktuelles/?id=60 külastatud 2. mai 2014)

¹⁶³ Preece, „*Ethnic Cleansing as an Instrument of Nation-State Creation: Changing State Practices and Evolving Legal Norms*“, 1998, lk 840

Summary

Expulsion of Germans From Czechoslovakia after the World War II

This thesis examines the expulsion of *ca* 3 million Germans („Sudetengermans“) from Czechoslovakia after the World War II. The expulsion of Germans from Eastern Europe, which were strongly advocated by Stalin, were officially approved at the Potsdam Conference in the summer of 1945 by the allied powers and carried out from 1945 to 1948. The question, which were the main reasons that led to the inhumane expulsion of Germans, rose from the issue.

Based on the sources used for writing this thesis, it could be concluded that the occurrence of the deportations from Czechslovakia can be attributed to following factors: 1) the lobbying of Czechoslovak government in exile; 2) the demands and territorial gains of The Soviet Union; 3) hurriedly made decisions in the war conditions, when emotions play greater role than they should have; 4) the failure of Munich Agreement in 1938; 5) big support the Sudetengermans showed towards the nazis before the World War II and collaboration during the war; 6) historically bad relations between the Czechs and the Sudetengermans; 7) Nazi war crimes; 8) Previous „success stories“ (*eg* Lausanne’s population exchange between Greece and Turkey) 9) inability to find an alternative solution.

Secondly, one of the aims of this research is to seek answers to the question, whether and to what extent it is possible to find a justification to the expulsions in terms of international law - in the past and in the present context. Also the the role of Czechoslovakian president and the leader of Czechoslovak government in exile, Edvard Beneš, is discussed.

Drawing much from works of Alfred de Zayas and othe historians of international law it was found that expulsions were already against the international laws and norms at the beginning of the 20th century. In today’s context the expulsions would have meant breaking of many international treaties and conventions (Hague Conventions, Geneva Conventions, Atlantic Charter, UN Declaration of Human Rights etc).

It can be concluded that the allied powers had pragmatic reasons for allowing the deportations (to solve the future problems with German minority and also to meet demands of the country that played the biggest part in defeating the Nazi Germany, the Soviet Union). For Edvard

Beneš the reasons were rooted in nationalist ideology and the will to create a monolithic nation-state without the problems of pre-1938 Czechoslovakia. It can be said, that other values prevailed over human rights of the Sudetengermans.

Kasutatud kirjandus

Kirjandus:

Beneš, E, „*Memoirs Of Dr Eduard Beneš: From Munich To New War And New Victory*“, 1954 (tõlkis Lias G), Cambridge

Brandes, D. „*Der Weg Zur Vertreibung 1938-1945: Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*“, 2005, München: R. Oldenbourg Verlag

Brown, M, „*The Diplomacy of Bitterness: Genesis of the Potsdam Decision to Expel Germans from Czechoslovakia*“, *The Western Political Quarterly*, vol 11, nr 3, 1958, lk 607-626

Bryant, C, „*Either German or Czech: Fixing Nationality in Bohemia and Moravia, 1939-1946*“, *Slavic Review*, vol 61, nr 4, 2002, lk 683-706

Toim. Cohen-Pfister L, Wienroeder-Skinner D, „*Victims and Perpetrators, 1933-1945: (re)presenting the Past in Post-Unification Culture*“, 2006, Göttingen: Hubert & Co. GmbH & Co. KG

Crampton, R. J, „*Eastern Europe in the Twentieth Century — and after*“, 1997, Routledge

de Zayas, A. M, „*Anmerkungen zur Vertreibung: der Deutschen aus dem Osten*“, 1986, Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer GmbH

de Zayas, A. M, „*The Legality of Mass Population Transfers: The German Experience 1945-48*“, *East European Quarterly*, vol 12, nr 1, 2, 1978, lk 1-23, 143-160

Frank, M. „*Expelling The Germans: British Opinion and Post-1945 Population Transfer In Context*“, 2008, Oxford University Press

Toim. Goldstein E, Lukes I, „*The Munich Crisis 1938: Prelude to World War II*“, 1999, New York: FRANK CASS

Glassheim, E. „*National Mythologies and Ethnic Cleansing: The Expulsion of Czechoslovak Germans*“, *Central European History*, vol 33, nr 4, 2000, lk 463-486

Gulyás, L, „*Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948*“, 2007, Toronto-Buffalo: Corvinus Publishing

Hettche, T, „*Kooljamägi*“, *Akadeemia*, nr 5, 2013, lk 799-809

Hoensch, J. K, Lemberg, H, „*Begegnung und Konflikt. Schlaglichter auf das Verhältnis von Tschechen, Slowaken und Deutschen 1815 – 1989*“, 2001, Bundeszentrale für politische Bildung

Holder, R. W, „*Dictionary of Euphemisms*“, 2008, Oxford University Press

Isaac, J, „*Problems of Cultural Assimilation Arising from Population Transfers in Western Germany*“, Population Studies, vol 3, nr 4, 1950, lk 23-37

Musil, J, „*The End of Czechoslovakia*“, 2000, Central European University Press

Preece, J. J, „*Ethnic Cleansing as an Instrument of Nation-State Creation: Changing State Practices and Evolving Legal Norms*“, Human Rights Quarterly, vol 20, nr 4, 1998, lk 817-842

Toim. Prinz, F, „*Wenzel Jaksch-Edvard Beneš: Briefe und Dokumente aus dem Londoner Exil 1939-1943*“, 1973, Köln: Verlag Wissenschaft und Politik

Stola, D, „*Forced Migrations in Central European History*“, International Migration Review, vol. 26, nr 2, Special Issue: The New Europe and International Migration, 1992, lk 324-341

Zimmerman, V, „*Die Sudetendeutschen im NS-Staat. Politik und Stimmung der Bevölkerung im Reichsgau Sudetenland (1938-1945)*“, 1999, Klartext: Essen

Ther, P, „*The Integration of Expellees in Germany and Poland after World War II: A Historical Reassessment*“, Slavic Review, vol 55, nr 4, 1996, lk 779-805

Vedura, C, „*Exile, Return and Restitution in the Czech Republic*“, PORTAL, vol 2, 2005, nr 1, 2005

Internet:

Atlanti Harta, 1941 (<http://avalon.law.yale.edu/wwii/atlantic.asp>)

FRUS andmebaasist kättesaadavad Ameerika Ühendriikide diplomaatilised dokumendid:

- *Potsdami konverentsi lõppdokumendid*, 1945 (<http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?type=header&id=FRUS.FRUS1945Berlinv02>)
- *Teherani konverentsi diplomaatilised paberid*, 1943 (<http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?type=header&id=FRUS.FRUS1943CairoTehran>)
- *Woodrow Wilsoni 14 punkti kõne ja Rahvaste Liidu konventsiooni 10. artikkel*, 1918-1919, Supplement 1, The World War (<http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?type=header&id=FRUS.FRUS1918Supp01v01>)

De Fenffe, G. D, „*Flüchtlingsströme: Völkerwanderung in den Westen*“, Planet Wissen'i kodulehekülg, 2010 (http://www.planet-wissen.de/politik_geschichte/nachkriegszeit/flucht_und_vertreibung/flucht_vertreibung_zahlen.jsp külastatud 24. aprill 2014)

Edvard Beneš, Britannica Online (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/60672/Edvard-Benes> külastatud 4. mai 2014)

Hungary in the Soviet Orbit, Britannica Online (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/276730/Hungary/261313/Hungary-in-the-Soviet-orbit> külastatud 5. mai 2014)

„Küüditamisvastase keskuse“ (*Zentrum gegen Vertreibung*) kodulehekül (http://www.z-g-v.de/english/aktuelles/?id=60 külastatud 2. mai 2014)

„Millest sündisid ka 60 aastat hiljem tüli külvavad Beneši dekreedid“, Postimees, 04.03.2002 (http://www.postimees.ee/1924845/millest-sndisid-ka-60-aastat-hiljem-tli-klvavad-benei-dekreedid külastatud 5. mai 2014)

Planet Wissen' i kodulehekül – (http://www.planet-wissen.de/politik_geschichte/nachkriegszeit/flucht_und_vertreibung/flucht_vertreibung_zahlen.jsp)

Stadnikov, S, „München 1938 – Molotov-Ribbentrop 1939: ühest „unustatud“ aastapäevast“, Eesti Ekspressi arvamislugu, 25.08.2009 (http://ekspress.delfi.ee/news/arvamus/munchen-1938-molotov-ribbentrop-1939-uest-unustatud-aastapaevast.d?id=27690947 külastatud 26. aprill 2014)

„The Expulsion of Sudetengermans is still raw“, The Economist: Eastern Approaches, 07.05.2013 (http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2013/05/czech-politics külastatud 2. mai 2014)

Toim. Prauser, S, Rees, A, „The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War“, EUI (European University Institute, Florence) Working Paper, 2004 (http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/2599/HEC04-01.pdf;jsessionid=F565789D6D55201EC9EC98AF7A492F04?sequence=1)

Lisad

Lisa 1

Tabel 1. 1945. a novembris koostatud tabel, mis näitab Liitlaste Kontrollnõukogu küüditamisplaane. Kokku oli küüditamisele määratud 6 650 000 inimest, see arv ületati ligikaudu kahekordselt.¹⁶⁴

Table 1

Destination		
Soviet Zone	2.75 million	(2 million from Poland, 0.75 million from Czechoslovakia)
U.S. Zone	2.25 million	(1.75 million from Czechoslovakia, 0.5 million from Hungary)
U.K. Zone	1.5 million	(1.5 million from Poland)
French Zone	0.15 million	(0.15 million from Austria)
Total Western Germany	3.9 million	

Lisa 2

Joonis 1. Kaart annab ülevaate 1944-1950 Ida-Euroopast küüditatud sakslaste ligikaudsest arvust, juurde on arvatud ka vabatahtlikult lahkunud. Ülekaaluka enamuse lahkunutest moodustasid siiski küüditatud.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Isaac, J., „Problems of Cultural Assimilation Arising from Population Transfers in Western Germany“, Population Studies, vol 3, nr 4, 1950, lk 23

¹⁶⁵ De Fenffe, G. D., „Flüchtlingsströme: Völkerwanderung in den Westen“, Planet Wissen'i kodulehekülg, 2010 (http://www.planet-wissen.de/politik_geschichte/nachkriegszeit/flucht_und_vertreibung/flucht_vertreibung_zahlen.jsp külastatud 24. aprill 2014)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Ants Siim** (sünnikuupäev: 20.10.1989)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Sakslaste küüditamine Tšehhoslovakiast Teise maailmasõja järel“,

mille juhendaja on prof Eero Medijainen,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 19.05.2014

_____ Ants Siim, 19.05.14 _____

(allkiri)